

ÁLLAMTUDOMÁNYI

MŰHELYTANULMÁNYOK

2016. évi 36. szám

Cs. Kiss Lajos

Az érték logikája: zsarnokság vagy szabadság?

Nemzeti Köszolgálati Egyetem · National University of Public Service
Budapest

ISSN 2498-5627
www.allamtudomany.hu

Az érték logikája: zsarnokság vagy szabadság?

„Az értéknek saját logikája van. Ez a legtisztábban a jogállami alkotmány-végrehajtás fényében válik felismerhetővé.” „Az érték gondolkodás immanens logikája elől senki nem menekülhet.” „A szabadság következetes érték-filozófiája nem elégedhet meg azzal, hogy a szabadságot a legfőbb értéknek kiálltja ki; sokkal inkább azt kell megértenie, hogy az értékfilozófia számára a szabadság nem pusztán a legfőbb érték, hanem az érték-szabadság egyúttal a legfőbb szabadság.”²

A PROBLÉMA

Carl Schmitt az értékfilozófiával kapcsolatos kritikai álláspontját összefüggően egy előadásban fejtette ki, amelyet 1959. október 23-án Erbrachban *Die Tyrannei der Werte. Überlegungen eines Juristen zur Wertphilosophie* címmel tartott.³ Az előadás hozzájárulás az Ernst Fohrstoff problémafelvetését tárgyaló vitához, amelyben a résztvevők az erényfogalom államelméletben játszott szerepének megszűnését, értékfogalomként történő átalakulását vizsgálták. Fohrstoff kritikájához⁴ kapcsolódva⁵ Schmitt a következőképpen fogalmazta meg a kiinduló helyzetet: „Az erénynek szilárd helye volt az abszolút fejedelem államában, miközben a polgári jogállam legalitás-rendszere többé már nem tud mit kezdeni egy olyan szóval és fogalommal, mint az erény. Egyfajta pótlékként az *érték* ajánlkozik.”⁶ Fohrstoff és Schmitt kiindulópontja szerint a nyelvhasználat változása, az értékfilozófiai nézőpontok, fogalmak, érvelésmenetek behatolása az állam-, a jog- és az alkotmányelméletbe, a Német Szövetségi Köztársaság alkotmányos helyzetének az alapvető problémáját jelzi, elméleti és gyakorlati vonatkozásban egyaránt. Ha pedig az értékszemlélet elterjedésének, általánossá válásának okai után tágabb összefüggésében kutatnak, akkor az elsődleges tapasztalat azt mutatja, hogy a modernitás korhelyzetét meghatározó tendenciáról, a szekularizáció eddig nem elemzett dimenziójának (formájának) a kifejeződéséről van szó.⁷ Schmitt az erény – s ezáltal az emberfogalom – értékke alakulásának okát, az átalakulásból eredő veszélyek forrását Fohrstoff általános formulájára támaszkodva azonosítja: „Az értéknek saját logikája van.” Ez a „logika” közvetlenül megmutatkozik a dolgok (Sachen) és a személyek (Personen) közötti hagyományos különbözőség eltűnésében, ami egyértelműen az emberi jelenség érték általi eldologiasodásának a jele.⁸ Korábban magától értetődő volt azt mondani: „A dolgoknak értéke (Wert), a személyeknek méltósága (Würde) van. Méltatlannak tartották, hogy a méltóságot értékesítsék (verwerten). Ezzel szemben ma a méltóság is

¹ Egyetemi tanár, kutatóprofesszor, Nemzeti Köszolgálati Egyetem, Államkutatási és Fejlesztési Intézet

² Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. Dritte, korrigierte Auflage. Berlin, 2011, Duncker & Humblot, 34.

³ Vö. Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. In *Säkularisation und Utopie*. Erbracher Studien. Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1964, W. Kohlhammer Verlag, 37-63.

⁴ Ernst Fohrstoff: *Die Umbildung des Verfassungsgesetzes*. In Hans Barion – Ernst Fohrstoff – Werner Weber (Hrsg.): *Festschrift für Carl Schmitt zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden und Schüler*. Berlin, 1989, Duncker & Humblot.

⁵ Ernst Fohrstoff és Carl Schmitt kapcsolatához lásd Christoph Schönberger: *Werte als Gefahr für das Recht? Carl Schmitt und die Karlsruher Republik*. In Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 58-65. A jelen tanulmány az értékfilozófia kritikájának rekonstrukciójára teszünk kísérletet.

⁶ I. m. 9.

⁷ Az értékfilozófia kritikájával Schmitt a szekularizációról adott korábbi leírását differenciálja, és mint látni fogjuk, a depolitizálási tendenciáját illetően korrigálja.

⁸ Az előadás és az Előszó problémafelvetésében közvetlenül kapcsolódik a marxizmushoz, illetve a neomarxizmushoz, így közvetve Lukács György eldologiasodás elméletéhez (vö. Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Budapest, 1971, Magvető Kiadó).

értékké válik. Ez az érték feltűnő rang-emelkedését jelent. Az érték úgyszólván felértékelte (aufwerten) magát.”⁹

A problémát általánosabban megfogalmazva: a létezők, a dolgok és személyek, minden vonatkozásban értékke, a mindennapi élet, a szellemi-tárgyi területek pedig az „általános érték-értékesítés” (Ver-Wertung) terepévé váltak, s kizárólag értéknézőpontokból közelíthetők meg, értelmesen csak értékfogalmakban gondolhatók el, csak az értékek nyelvén fejezhetők ki, végső soron csak az érték forma-meghatározásának az összefüggésében tematizálhatók. Az érték az érzés, a szemlélet, a gondolkodás, a megismerés, a nyelv, a beszéd, a cselekvés értelemsíkjaikat uraló formafogalomként univerzálissá, a szekularizációs folyamat beteljesítőjévé vált, s ennek gravitációja alól a jogászai gondolkodás és a jogtudomány sem volt képes kivonni magát.

Schmitt az Ernst Fohrstoffal kialakított együttműködése során kialakult munkamegosztásra,¹⁰ a filozófiai diskurzussal való összhang megteremtése, valamint a Szövetségi Köztársaság alkotmányos helyzetének értelmezésében a konzervatív álláspont teoretikus súlyának erősítésére tekintettel szükségesnek látta egy hosszú Előszót csatolni az előadáshoz, amely 1960-ban tanulmányként is megjelent a Fohrstoff tiszteletére kiadott kötetben.¹¹

Az Előszóban jelezte, illetve megerősítette, hogy a Fohrstoff által felvetett probléma alkotmányelméleti konkretizálására vállalkozott.¹² Az érték logikájának engedelmessé jogászai látás-, gondolkodás- és érvelésmód uralkodóvá válása azzal a következménnyel járt, hogy az alkotmányt és az alapjogokat értékrendszerre, a jogállami alkotmányértelmezést (Verfassungsvollzug) pedig értékvégrehajtássá (Wertvollzug) változtatták. Schmitt, tényállítások formájában, konkrétan három alkotmányelméletileg releváns problémát nevez meg: (a) Az alapjogok és az alkotmány értékrendszerre változott át. (b) Az alapjogok harmadikkal szembeni hatását értékproblémaként tárgyalják. (c) Az alkotmány-végrehajtás értékvégrehajtássá változott át.¹³ E három probléma Schmitt szerint egyértelmű jelzése annak, hogy az érték-gondolkodás megváltoztatja a jog értelmét és létezése szempontjából végzetessé válik. A közvetlen érték-végrehajtás formájában megjelenő értéklogika, állítja Schmitt, szétrombolja a jog belső, szabályozásokban és döntésekben létező konkrét rendjét.

Az 1949 utáni német alkotmányos helyzet adekvát megértése eszerint az érték-gondolkodás destruktív hatását bizonyító probléma elemzésével, valamint a történelemfilozófiai-történelemteológiai háttér-kontextusnak, az „általános semlegesítődési és technicizálódási” folyamat alapvető összefüggéseinek a megvilágításával közelíthető meg. Ebben az értelemben a *Die Tyrannei der Werte* voltaképpen a politikai teológia alkalmazása, a technikai korszak nihilizmusába hanyatlott modernitás kritikája, amelyet a második világháború előtti liberalizmus-kritika indirekt írásmódban történő folytatásának kell tekinteni. E „folytatást” illetően azonban, a megközelítés optikáját és érveit tekintve, nem egyszerűen hangsúly eltolódás, hanem lényeges különbség figyelhető meg. Míg az 1930-as 1940-es években Schmitt a szekularizáció folyamatát a semlegesítődés és depolitizálódás fogalompár segítségével írta le,¹⁴ addig a *Die Tyrannei der Werte* szövegeiben már nem használja a „depolitizálás” kifejezést, a szekularizációt csak az általános semlegesítődés feltartóztatathatatlanságaként ábrázolja. Ennek feltehetőleg több oka is lehet. Az egyik az, hogy a nemzetiszocialista totalitarizmus bukása, a második világháború, a győztes

⁹ Carl Schmitt: i. m. 10., 34., 35.

¹⁰ Vö. Christoph Schönberger: i. m. 58-65.

¹¹ Vö. Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. In *Säkularisation und Utopie*. 37-63.

¹² „Der Wert hat seine eigene Logik.” (Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 34.)

¹³ I. m. 23.

¹⁴ Ehhez lásd A semlegesítődések és depolitizálódások című fejezetet In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 56-67. Carl Schmitt politikai teológiájáról lásd Karácsony András: *A jogtudomány teológusa*. Máriabesnyő, 2016, Attraktor Kiadó.

nagyhatalmak nürnbergi ítélezése után, a német alkotmány születésének körülményeire tekintettel időszerűtlen és inadekvát lett volna a „depolitizálás” kifejezéssel jellemezni az új, politikailag két pólusúvá vált világ, s benne a kettéosztott, nagyhatalmi ellenőrzés alatt álló Németország helyzetét. A „hidegháború” korszakában az új status quo tapasztalatai inkább azt a meggyőződést erősítették, hogy a kapitalista és szocialista társadalmi rendszerek politikai-ideológiai versengésének globális erőterében az általános semlegesítődés szükségképpen „átpolitizálódással” jár együtt. Ezért a kérdés az, hogy a kétpólusú világrendet fenntartó politikai „logika” milyen módon és *formában* jelenik meg.¹⁵ Schmitt megközelítéséből az következik, hogy a hidegháború által meghatározott világhelyzetben ezt a formát az értékuniverzalizmus felől kell megérteni, ami egy más kontextusban újra felveti A politikai fogalmában vizsgált alapproblémát.¹⁶

A *Die Tyrannei der Werte* azonban nem pusztán a Német Szövetségi Köztársaság alkotmányához és jogrendjéhez való viszony megértése szempontjából fontos adalék. Ez tekinthető Schmitt egyetlen olyan írásának, amely az értékfilozófia rendszeres kritikájának keretében közvetve kiindulópontot adhat a saját egzisztenciafilozófiai álláspontjának a megértéshez, illetve ennek rekonstrukciójához, függetlenül attól, hogy az „élet” és az „érték” filozófiai ellenfogalmaként szolgáló „egzisztencia” kifejezés, hasonlóan más írásokhoz, itt is előfordul a szövegben,¹⁷ de saját álláspontként történő kifejtésére, akárcsak közelítőleg, nem került sor. Ráadásul Schmitt kifejezetten sehol nem állítja, hogy a saját filozófiai pozíciójának a leírására alkalmazható lenne az „egzisztenciafilozófia” elnevezés. De mindent összevetve rendszeres formában mégiscsak itt fejtette ki az értékfilozófiával kapcsolatos kritikai álláspontját, és ez az írás szolgált hivatkozási pontként az állam- és jogelméletben uralkodó értékelméleti pozitívizmussal és normatívizmussal folytatott kései polémiaja során.

Ezen túlmenően, mint jeleztük, az írás fontos adalék a szekularizációként felfogott modernitás politikai teológiai megértéséhez, a liberalizmuskritika kontextusának és kifejezési formájának a megváltozásához. Ez utóbbi annak ellenére álllítható, hogy sem a liberalizmusra, sem a depolitizálódásra nem történik közvetlen utalás.¹⁸

Schmitt, hasonlóan a filozófiai szempontból releváns korábbi munkáihoz, itt is szigorúan a közjogász nézőpontjából, annak kompetenciaterületén belül maradvá kezdeményezett az értékfilozófia státusával kapcsolatos, az állam- és a jogelmélet számára mértékadónak tekinthető filozófiai vitát. Az értékfilozófiával való nyilvános kritikai szembenézést az Ernst Fohrstoff *Tugend und Wert in der Staatstlehre* című referátumához kapcsolódó jogászok, filozófusok teológusok között lefolytatott vita provokálta ki.¹⁹ A vitában lehetősége nyílt arra, hogy viszonylag rendszeres formában tárgyalja az értékfilozófia német állam- és jogtudományra gyakorolt hatását az előfeltételek és kiindulópontok, az okok és a

¹⁵ A hidegháború status quo-jához lásd Carl Schmitt: A politikai fogalma. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. 14.; valamint Carl Schmitt: A partizán elmélete. i. m. 136-162.

¹⁶ Schmitt álláspontja szerint, amely 1927-óta nem változott, csak differenciáltabbá vált, a politikait nem lehet sem normatív módon, sem értékfogalomként meghatározni, és mint végső egzisztenciális megkülönböztetést, nem lehet más érték-megkülönböztetésekből sem levezetni, sem analóg módon megkonstruálni, következésképp a politikai logikája nem lehet értéklogika. (Vö. Carl Schmitt: A politikai fogalma. 15-36.).

¹⁷ Vö. Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 37. Itt Martin Heidegger filozófiai álláspontjának pozicionálására utal az „egzisztenciafilozófia”, illetve „egzisztencializmus” kifejezésekkel.

¹⁸ Az értékfilozófia ideologikussá válásának paradoxon-formában leírt folyamatában, mint látni fogjuk, a tézis (kapitalizmus) pozíciójában csak a liberalizmus helyezhető el. A szekularizáció Schmitt számára az 1930-as években eredetileg a semlegesítődési és depolitizálódási folyamatok egység-komplexumát jelentette. 1960-ban változás történt, a depolitizálódás fogalmát már nem használja a leírásban, a szekularizáció folyamatát már csak az általános semlegesítődés, ökonomizálódás, technicizálódás, valamint az általános értékesítés (*Verwertung*) újonnan bevezetett ismérveivel jellemezte.

¹⁹ Vö. Reinhard Mehring: *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Eine Biographie*. München, 2009, Verlag C. H. Beck, 523-549; Christoph Schönberger: i. m.

következmények felől. Az értékfilozófia, bár egy meghatározott szellemtörténeti helyzethez kötött korszakjelenség, s uralkodó akadémiai irányzatként lényegében már a filozófiatörténet meghaladott korszakához tartozik, azonban tanulmányozása megkerülhetetlen, különösen ajánlott az írás címzettjei, az értéktudatos, elkötelezettségeiket értéknyelven kifejező politikusok és jogászok számára. Az értékfilozófia ugyanis az egyetemessé vált érték gondolkodás szellemi kifejeződése, tanulmányozása lehetővé teszi egyfelől a jelenkorban uralomra jutott érték gondolkodás logikájának megértését és leleplezését, másfelől jogtudományra, s tágabban a jogra és politikára gyakorolt hatásának a tárgyyszerű felmérését. Mint azt az előadás és az Előszó végén a „közvetlen érték végrehajtással”, illetve az „érték-szabadsággal” kapcsolatban megfogalmazott gondolatok jelzik, a felelősség hivatásetikai kérdései is csak egy ilyen vizsgálódás keretében vethetők fel értelmesen.

Az értékfilozófia jelentősége tehát vitathatatlan, ezért, hangsúlyozza Schmitt, egyáltalán nem elegendő, túl egyszerű, ráadásul méltánytalan is lenne az értékfilozófiákkal szemben a marxista szociológusok és filozófusok ideológiakritikai nézőpontját átvéve eljárni, és az értékfilozófiát, mint a gazdasági érték, a tőkés termelési mód logikájának eszmei visszatükröződését kíméletlenül leleplezni. A használati érték, a csereérték, a többlet-érték megkülönböztetéseiben, az ár, a pénz, a kereslet-kínálat ökonomiai fogalmaiban és műveleteiben megjelenő érték „mélyen belebonyolódik gazdasági összefüggésekbe. Azonban igazságtalan lenne (az értékre irányuló kérdés megválaszolását) erre redukálni és az egész érték-filozófiát ezzel elintézni. Mi ezt az értékfilozófiát sokkal inkább filozófia-történeti jelenségeként vizsgáljuk; az eredetére és helyzetére kérdezzük és megkíséreljük a magunk számára megmagyarázni elvitathatatlan eredményét.”²⁰

Az előadás újrakiadáshoz írt Előszóban, az érték feltartóztathatatlan ökonomizálódásával és kommercializálódásával kapcsolatban azt írja, hogy az értéknek a gazdasággal való végletes átítatódása, impregnálódása már nem tehető érvénytelenné, ez a szekularizáció újdonsága, visszavonhatatlan strukturális fejleménye. Az ipari társadalmakban egy olyan valóság jött létre, amelyben minden érték, még a fennkölt, gazdaságon kívüli értékek is, csak a gazdasági alaphoz (Boden) kapcsolódó felépítményként érvényesek, „amelyet az alap törvénye felől ragadnak meg. *Superficies solo cedit*. Ez nem „marxizmus”, hanem csak a valóság, amelyhez a marxizmus sikerrel kapcsolódik.”²¹ Az értékfilozófiák esetén tehát nem olyan szellemi képződményekről van szó, amelyeket pusztán ideológiaként azonosítva, gazdasági alapjukra visszavezetve, mint hamis tudati, tudományos szempontból irreleváns képződményeket, egyszerűen figyelmen kívül lehetne hagyni. Az érték logikájában van valami „rejtélyes”, ami közvetlenül nem fejthető meg a gazdasági érték elemzéssel. Schmitt, mint látni fogjuk, amellettt érvel, hogy éppen a gazdasági érték logikájának az eltérítése, az értékfogalom nem gazdasági jelenségekre való alkalmazása, a gazdasági és nem gazdasági értékek megkülönböztetése jelenti az alapvető problémát. A rejtélyt ezért nem képes sem a gazdaságtudomány, sem a gazdaságit hiposztazáló marxista filozófia, valamint a marxizmushoz kapcsolódó kritikai elmélet megfejtani. Mélyebbre kell hatolni. Ehhez pedig ki kell tudni lépni az értékelméleti megközelítés csapdájából, mert csak ekkor tisztázható, hogy az értéklogika miért elnyomja, és nem felszabadítja a létezőket, hogy az érték-szabadság miért a zsarnokság, és nem az ember, a tudomány felszabadításának vehikuluma.

Az értékproblémának az értékfilozófiák a legközvetlenebb érintettjei, mivel keletkezésükben, rendeltetésükben, felépülésükben leképezik és megjelenítik az érték logikáját, így eleve

²⁰ Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 37. „Az értékekről beszélő és önmagát érték-filozófiaként megjelölő filozófiával szemben a leleplezés különösen egyszerű. A marxista tanítás szerint az egész polgári társadalom (és így tovább)... Nem csoda, fogja mondani a marxista, hogy a valóság az ideológusok fejében érték-filozófiaként tükröződik.” (Uo.)

²¹ I. m. 14.

tartalmazzák a rejtélyt és annak megfejtését, elmélet- és ideológiakritikai elemzésük ezért elkerülhetetlen.

Az 1959. október 23-án tartott előadást és az 1960-as kiadásához írt Előszót összevonva, egységes szöveggé és szerkezetben tárgyaljuk. A valóban egységes, áttekinthető szerkezet kialakításához azonban szükséges volt kialakítani a rekonstrukció olyan menetét, amely egyfelől az axiológiai probléma átértelmezésének összefüggésében analitikusan (alapállításra, állításokra, következtetésekre) tagolja, mintegy újra rendezi Schmitt téziseit és érveit, másfelől bizonyos pontokon kiegészíti, pontosítja és tovább gondolja azokat.

KIINDULÓ HELYZET

Az értékfilozófiai megközelítés, állítja Schmitt, már az első világháborút követően elkezdett behatolni a Weimari Alkotmány „állam- és alkotmányelméletébe”, és megkísérelte „az alkotmányt és az alapjogokat érték-rendszerre átértelmezni”.²² Amikoriban a német jogszolgáltatás még képes volt távolságot tartani az értékfilozófiai nézőpontoktól. A német jog és jogtudomány értékfilozófiai fordulata így csak a nemzetiszocialista rendszer bukását követően ment végbe. „Német bíróságok először a második világháború után indokolták meg döntéseiket növekvő mértékben értékfilozófiai nézőpontokból.”²³ A jogállami alkotmány-végrehajtás (Verfassungsvollzug) jelzett három problémája az értékfilozófiákban kifejeződő, fogalmi formára hozott értéklogika uralkodóvá válását, dogmatikai beágyazódását szemlélteti. Az előadás kiegészítésének, pontosításának szánt Előszóban Schmitt tudománytörténeti tényként rögzíti, hogy jogtudományi megismerés értékfilozófiai megalapozására és igazolására irányuló érdekltség az általa nem nevesített totalitarizmus-tapasztalat²⁴ feldolgozására irányuló szükségletben gyökerezik. A jogfilozófiának, a történelmi helyzet politikai-ideológiai kényszereinek engedelmeskedve, kísérletet kellett tennie a pozitívizmusa miatt kollaborációval vádolt német jogtudomány újra alapozására. Schmitt a megalapozási problémát a tudomány rendeltetésének a nézőpontjából, vagyis az igazolás, a legitimitás és legalitás konfliktusának összefüggésében tárgyalja, amivel jelezte, hogy a hangsúly az értékfilozófiával szembeni elvárás tudománytranszcendens (politikai) elemére helyeződött. „A második világháború utáni német jogtudományban az értékfilozófiai megalapozásra irányuló érdekltség megfogalmazása kéz a kézben járt a természetjog újra életre keltésével. Mindkettő a jogász pozitívizmus pusztá legalitásának meghaladására és egy elismert legitimitás talajának az elnyerésére irányuló általános törekvés kifejezése volt. Néhány jogász számára az értékfilozófia, a tomista vagy neotomista természetjoggal összehasonlítva, a tudományosság és modernitás nagy előnyével rendelkezett.”²⁵

Az értékfilozófia az ember és a tudomány (s ezáltal az emberiség) megmentésére vállalkozik. Az ember szabadságát és felelősségét az értékmentes pozitívista tudományosság, valamint annak semleges technikai alkalmazása alapjaiban fenyegeti. Az értékfilozófia hivatása egyfelől meta-elméleti: meg kell teremtenie a szellem-, illetve kultúratudományok önállóságát a természettudományokkal szemben,²⁶ másfelől metafizikai: a pozitívista tudományosság egzisztenciális alternatívájaként kiutat kell mutatnia a nihilizmus-válságból.

²² I. m. 9.

²³ I. m. 37.

²⁴ A szövegben a totalitarizmus kifejezés nem szerepel, a műtfeldolgozás helyzetére Schmitt csak „a második világháború utáni korszak”, illetve „a bonni alaptörvény 1949 utáni korszak” leírásokat használja. Az írás a saját nemzetiszocialista múltjával való önfelmentő szembenézés egyik jellegzetes dokumentumának is tekinthető.

²⁵ I. m. 21. Az értékfilozófiának „az értékmentes (wertfrei) természettudomány oksági gondolkodásától meg kell mentenie a jót, az igazat, a szépet”. (I. m. 16.)

²⁶ Az Előszóban, kiegészítve és összefoglalva az előadásban kifejtett gondolatmenetet, Schmitt szerint az értékfilozófia a 19. századi európai szellemi fejlődés döntő szakaszában keletkezett, reakció volt a század nihilizmus-válságára, amelyben a szellem- és kultúratudományok a tudományos megismerés objektivitásának és tárgyyszerűségének a végső, elvi-módszertani alapját az értékfogalomban vélték megtalálni

Az értékfilozófia keletkezését (Herkunft) és helyzetét (Lage) tekintve Schmitt elfogadja Heidegger helyzet-értelmezését,²⁷ és a historizmus szellemében feltételezi, hogy a filozófia rendeltetésének mindenkori meghatározása a keletkezés helyzetének a függvénye.²⁸ Keletkezését, jogelméleti újra alkalmazását tekintve az értékfilozófia tipikus válságjelenség, önnön rendeltetését abban látja, hogy a nihilizmus beteljesülésének korszakaként felfogott modernitás diagnózisa és terápiája, a jogászok számára pedig a természetjog pótléka legyen.

Az értékfilozófia, a modern tudományt eluraló értékmentes, semleges természettudományossággal szembeni alternatívaként, az ember és a metafizika megmentőjeként lépett fel. „Az oksági törvényszerűségeket kutató és ezért értékmentes (wertfrei) tudomány az ember szabadságát és vallási-etikai-jogászi felelősségét fenyegette. Erre a kihívásra válaszolt az érték-filozófia (Wert-Philosophie) azzal, hogy az okságilag meghatározott lét (Sein) birodalmával szembeállította az értékek birodalmát, az ideális érvényesülés (Gelten) birodalmaként. Ez egy arra irányuló kísérlet volt, hogy az embert, mint szabad, felelősséggel bíró lényt érvényre juttassák, jóllehet nem a létben, de legalább annak érvényességében, amit értéknek neveztek. Ezt a kísérletet joggal nevezhetjük egyfajta pozitivista pótléknak a metafizikai számára.”²⁹

A német jogtudomány pozitívizmus elleni harca lényegében két fronton folyt, egyfelől a jogi pozitívizmus értékmentes legalitáeszmeje, másfelől a tudományos pozitívizmus értékmentes *tudományeszmeje* ellen. A természetjog, s ez Schmitt számára már a második világháború előtt evidencia volt, vereséget szenvedett ebben a harcban, mert képtelenné vált a legitimitás és a tudományosság antipositivista eszméjének a megindokolására. Ebből a helyzetből táplálkozott a német jogtudomány reménye, hogy az értékfilozófia mindkét fronton képes lesz majd a természetjog helyettesítésére.³⁰

AXIOLÓGIAI PROBLÉMA

Az előadás és az Előszó szövegének rekonstrukciója során az értékfilozófia rendeltetésének, keletkezésének, felépülésének nézőpontjaiból megfogalmazott alapállításból indulunk ki. Az alapállításból kilenc további apodiktikus állítás következik, amelyek az axiológiai probléma schmitti átértelmezésének érveit rekonstruálják. Az írás keletkezésének körülményei, s maga

²⁷ Martin Heidegger: Nietzsches Wort „Gott ist tot”. In Martin Heidegger: *Holzwege*. Frankfurt am Main, 1977, Vittorio Klostermann, 227. Mindezt azzal a kiegészítéssel, hogy végül is kiemelte és elismerte az értékfilozófia emancipatív indítékát, és vitathatatlan teljesítményét a pozitívizmus világszemléletén belül, azzal a megszorítással, hogy már az első mondataiban, az emberi méltóság értékévé válására, az értékfilozófia metafizikai pótlék jellegére történő utalásaival eleve kudarcra ítélt vállalkozásként állította be. Itt meg kell jegyezni, hogy az értékfilozófia keletkezését illetően különbséget kell tenni az eredet (Ursprung) és a kezdet (Anfang) között. Az eredetet illetően a görög filozófia szókratészi fordulatában, az erény fogalmának, s egyáltalán a fogalmak (ideák), illetve az igazság, szépség, jóság, igazságosság ideái természetének kutatása során fedezik fel az értékproblémát, amelyet különböző megjelenési formákban és tematizációkban folyamatosan jelen van a filozófiai gondolkodásban, természetesen anélkül, hogy az értékelméletet elkülönült filozófiai diszciplínaként megalapozták volna. Az értékproblémának, mint külön kutatási területnek a leválasztása a lét (létfilozófia), a tudat (tudatfilozófia), a nyelv (nyelvfilozófia) problémásíkjairól, egy antropológiai fordulat keretében, a 19. században megy végbe. Heidegger leírása mértékadónak tekinthető: a létfilozófiával és tudatfilozófiával folyó versengésben ekkor tesznek kísérletet az értékfilozófiát önálló filozófiai alapdiszciplínaként történő megalapozására, igazolására, rendszeres kifejtésére.

²⁸ „A kultúráról és történelemről feltehetőleg egyetlen említésre méltó szót sem tudnánk mondani anélkül, hogy ne lennénk tudatában saját kulturális és történelmi helyzetünknek. Azt, hogy minden történelmi megismerés jelenkori megismerés, hogy ez a jelentől kapja fényét és intenzitását és a legmélyebb értelemben csak a jelent szolgálja, mert minden szellem csupán jelenkori szellem, Hegel óta sokan mondták nekünk, a legjobban Benedetto Croce. Az első dolog tehát saját jelenkori helyzetünk tudata...” (Carl Schmitt: A politikai fogalma. 56.)

²⁹ I. m. 39. [Kiemelés: Cs. K. L.]

³⁰ Az előadásban és az Előszóban Schmitt mindenekelőtt a tudomány, ezen belül a jogtudomány rendeltetésének igazolási szempontjából elemzi az érték gondolkodás logikája általi fenyegetést.

a problémafelvetés egyértelműen arra utal, hogy az értékelméleti vizsgálódások indítékául szolgáló axiológiai problémát Schmitt megközelítésében „az érték logikája” jelenti. Előzetesen annyi mondható, hogy e logika feltárása megköveteli az értékelméleti konstrukciók kiindulópontjának a megváltoztatását, illetve újra meghatározását, valamint az állításokban egymásból következő azonosságformulák elemzését.

Alapállítás: Az érték nem létezik, nem valóságos, hanem érvényes.

Az értékfilozófia szerint a közvetlen és közvetett (reflektált) tapasztalatban adott valóság, mint a létezők összessége, lényeg-nélkülivé vált, és mindaz, ami az ember számára egzisztenciálisan lényeges, az, aminek lennie kell (Sollen), áthelyeződött az értékekbe, illetve eleve értékformában van az ember számára adva és feladva. Az értékfilozófia ennek megfelelően radikálisan különválasztja a klasszikus erényfogalomban még lényegi egységben megjelenő létet és értéket, amelyek ettől kezdve a világ két tartományaként, vagy két szembenálló világgént jelennek meg. A lét és érték különbsége hiatus irrationalis, logikailag és ontológiailag áthidalhatatlan szakadék, ennek megfelelően megismerésüket is külön diszciplínák illetékességébe utalják. Az értékfilozófia abból a feltevésből indul ki, hogy az értéknek „nem léttel, hanem érvényességgel kell bírnia. Az érték nem létezik (ist), hanem érvényes (gilt). Néhányan beszélnek ugyan az értékek ideális létéről, ámde nekünk nem szükséges elmélyíteni az ilyen árnyalatokat, mert az érték, mint olyan mindenesetre nem létezik (ist), hanem éppen érvényes (gilt).”³¹ Az érték azonos azzal, ami érvényes. Az érték nem létezik (van), hanem az érvényes (das Geltende) módozatában, mint nem-valóságos „valami”, fennáll és érvényesül.³² Ezzel megváltozott a „kell” „kellene” „kötelező”, „kötelezettség” kifejezésekkel azonosított normativitás forrása: a cselekvés helyes szabályát, azt, aminek lennie kellene (seinsollen), már nem a lét, hanem az érték *lét*független nézőpontjából határozzák meg.

Az érték a létezőtől, a valóságostól függetlenül, saját lényegénél fogva önmagától áll fenn, azaz nem-létező (nicht-seiend), nem-valóságos (nicht-wirklich), de az érvényesülés módján mégis a létező valóságra irányul. Az érvényes (geltend) kifejezés főnévi és igei alakjának, illetve nyelvi aktualizálásának, az érvényességnek (Geltung) és az érvényesülésnek (gelten, geltend machen) a különbözősége és kapcsolódása egyértelműen jelzi az értékfogalomban immanens irányultságot a megvalósulásra, a létező valóságra. Schmitt nem elemzi az érvényes (das Geltend) fogalmában rejlő megkülönböztetést,³³ de közvetve jelzi, hogy az érték „természetében”, fogalmilag feltárható szerkezetében rejlő logika innen érthető meg. És számára csak ez a fontos. „Az érvényesülés (das Gelten) persze, mint majd közelebről látni fogjuk, egy annál erősebb törekvést implicál. Az érték egyenesen epekedik az aktualizálásra. Jóllehet nem valóságos, de valóságra vonatkoztatott és lesben áll a végbemenetelre (Vollzug) és végrehajtásra (Vollstreckung).”³⁴

Első állítás (I): Az értékfilozófia típusaiban, a szubjektív-formális, illetve az objektív-materiális értékelméletekben, az érték gondolkodás immanens logikája fejeződik ki.

Az első állítás az értékfilozófiai diskurzusban versengő álláspontokban közös értéklogika szükségszerű „létére” vonatkozik. Ez a szükségszerűség abban nyilvánul meg, hogy az érték

³¹ Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 36.

³² A latin főnévi alak: subsistentia (fennállás önmaga által és önmaga számára), az igei alak: subsisto, subsidio.

³³ Az érvényes fogalmában adott megkülönböztetés alapján állítható, hogy az érvényesség (Geltung) szükségképpen érvényesülést (Gelten) is jelent.

³⁴ I. m. 36. Az érték logikája a megvalósulásra (ver-wirklichen) irányuló törekvésben jelenik meg és válik megtapasztalhatóvá.

logikája elől „senki nem képes elmenekülni. Függetlenül attól, hogy szubjektív vagy objektív, formális vagy materiális, mihelyt az érték fogalma megjelenik, elkerülhetetlenné válik egy *sajátos gondolati-kapcsolás* (Denk-Schaltung). Ez – azt kell mondanunk: kényszerűen – adott minden érték-gondolkodásban. Mert az érték specifikuma éppen abban rejlik, hogy lét helyett érvényességgel bír.”³⁵

Schmitt érvelésmenetének megértése szempontjából döntő kérdés, hogy az értékfogalomban rejlő gondolati-kapcsoláson, amely minden értékelméleti konstrukció közös eleme, pontosan mit is kell érteni, milyen a szerkezete és hogyan működik. A választ az értékfogalom elemzése adja meg. Azonban a meggyőző válasz az értékfogalom konstrukciójának teljes leírását igényli, ezért lényeges pontokon további interpretációkkal kell kiegészíteni Schmitt állításait. Ehhez az alapállítás, az érték=érvényes azonosságformula olyan elemzése szükséges, amely fényt vet az értékfilozófia Schmitt által nem vizsgált ontológiai, antropológiai, cselekvéseméleti előfeltételeire és az értékfogalom konstrukciójának kiindulópontjára.³⁶

Az érték valóságra vonatkozása, amely az érték belső törekvése önmaga aktualizálására a végrehajtás (Vollzug) és foganatosítás (Vollstreckung) módján, a jelzett három, ontológiai, antropológiai, cselekvéseméleti előfeltevés alapján értelmezhető. Ezzel azt állítjuk, hogy a három előfeltevés, az érték=érvényes azonosságformula implikációjaként, az érték valóságra irányulásának kapcsolódó nézőpontjait jelöli.

Schmitt nem vizsgálja az ontológiai előfeltevést, az értékek *ideális* és a valóság *reális* léte közötti megkülönböztetés elemzésétől, mivel szerinte ez a lényegen nem változtat, eltekint. És ebben igaza is van, hiszen az érték reálistól elválasztott ideális létének feltételezése műveletileg az *értékaktualizálás* ön- és idegenvonatkozásának a megkülönböztetését implikálja. Az értéklét Schmitt szerint elsődlegesen *műveleti*, s csak másodlagosan ontológiai megkülönböztetés. A lehetőség és valóság, az elvont (ideális) és konkrét (reális) lehetőség megkülönböztetése nem a létező lét általi önmozgásának fázisait, hanem az emberi valóságkonstrukció lépéseit írja le. A „sajátos gondolati-kapcsolás” ontológiai előfeltétele ebben a műveletileg feltételezett értelemben írható le a lehetőség és valóság fogalmaival.

Schmitt teoretikus figyelme³⁷ az értékaktualizálás műveleti problémájára irányul. Az érték lényegét a tételezés (Setzung) fogalmának elemzése tárja fel, s egyúttal láthatóvá teszi az értékelméletek antropológiai és cselekvéseméleti előfeltevését. Az érték és az érvényes (das Geltende) megkülönböztetése, illetve az érvényesen belüli további megkülönböztetések arra utalnak, hogy az érték idegenvonatkozásának aktualizálása szükségképpen az emberhez és cselekvéshez kapcsolja az értéket. Az értékben immanens szükségszerű valóságra törekvés nyelvileg világosan megmutatkozik az érvényesség (Geltung) és az érvényesülés-érvényesítés (Gelten) kifejezések különbségében, az érvényesülés igei alakjaiban: a „gelten”, „geltend machen” érvényesítést, érvényre juttatást, érvényessé tevést jelent. Ezzel egybehangzóan állapítja meg Schmitt az értékfilozófiai gondolati-kapcsolás megértése szempontjából döntő ténytet és teszi fel az alapvető kérdést: „Az értékek érvényessége tételezéseken (Setzungen) nyugszik. Mármost ki az, aki itt értékeket tételez?”³⁸

Ez a kérdés azért megkerülhetetlen, mert az értékmentes, semleges tudományosság nihilizmusa ellen küzdő, az ember megmentésén fáradozó értékfilozófiának már a 19. század

³⁵ I. m. 41.

³⁶ Schmitt az értékfogalom ontológiai, antropológiai, cselekvéseméleti implikációit és kapcsolódásait lényegében evidenciaként kezeli, kifejezetten és közvetve utal is ezekre, de sem külön-külön, sem együtt nem tematizálja, hanem inkább dramatizálja őket.

³⁷ Az értéklét ontológiai elemzésének a kikapcsolása jelzi, hogy Schmitt az értékfilozófia rekonstrukciója során milyen mértékben igazodik Max Weber konstruktivista értékelméletéhez. Az axiológiai konstruktivizmus problémájához lásd Cs. Kiss Lajos: *A szubjektum és a világ feloldása a varázslat hatalma alól. Hogyan lehetséges tudomány metafizika nélkül.* Budapest, 1994, Kézirat.

³⁸ I. m. 39.

szellemtörténeti helyzetének szemantikai tényeihez kell viszonyulnia. E tények közül mértékadónak, megkerülhetetlen viszonyítási pontnak Karl Marx és Friedrich Nietzsche filozófiai fordulata tekinthető, melynek során az értéket a *gyakorlat*, illetve az *élet* alapfogalmi összefüggésében az *akarathoz* kötötték. Ettől kezdve empirikus, normatív, metafizikai nézőpontból egyaránt szükségszerű kapcsolatot feltételeznek az akarati tételezés és az érték (értékelés) között.³⁹ Az érték=érvényes azonosságformula már az értékfilozófiai megközelítés születésének pillanatában magában foglalta az érték=értékelés azonosságot. Ez a benne foglalt azonban csak a szubjektív értékelméletek megjelenésével vált világossá.

De ezen a ponton lényeges különbség van a versengő szubjektív-formális és objektív-materiális értékfilozófia között. Az értékfogalomban immanens gondolati-kapcsolást ugyanis csak az a megközelítés képes feltárni, s ezáltal mintegy önmagát leleplezni, amelyik a döntő kérdésre válaszol: Ki tételezi és érvényesíti az értékeket? Schmitt a különbséget az értékfilozófiák *önreflexivitásának* fokában, intellektuális tisztességükben látja, ami végül abban nyilvánul meg, hogy a gondolati-kapcsolás problémáját hogyan tárgyalják, milyen nézőpontból és fogalmi keretben. Az értékelmélet konstrukciójának megértése szempontjából az a döntő, hogy a megalapozás során az érték valóságvonatkozásának melyik előfeltételére helyeződik a hangsúly, azaz az értéket ontológiai, antropológiai, cselekvéseméleti nézőpontból vizsgálják.

A három nézőpont közül, természetesen hallgatólagosan, a szociológiai cselekvésemélet jelentette Schmitt számára az axiológiai probléma átfogalmazásához és megoldásához vezető utat, s ezért lesz Max Weber és valóságtudománya, megértő szociológiája az értékfilozófiai diskurzus főszereplője. Azonban csak intuitíve és közvetve olvasható ki a szövegből, ezért fontos hangsúlyoznunk, hogy Marx és Nietzsche első fordulata után az értékfilozófiában valójában a megértő szociológia jelentette a második fordulópontot. Itt és ekkor játszódott le az érték gondolkodás szociologizálása, a megértő szociológia új irányba terelte az értékekről szóló vitát, és ezzel kikerülhetetlen viszonyítási ponttá vált.⁴⁰ Weber személye és a „szubjektív”, „formális”, „relativista”, „nominalista” jelzőkkel negatívan minősített értékelmélete súlyos ambivalenciával terhelt jelenik meg a *Die Tyrannei der Werte* interpretációjában. Mint látni fogjuk, az előadásban Weber az egyetlen szerző, aki egyfelől képes volt tárgyyszerű kíméletlenséggel leleplezni az érték gondolkodás tagadó logikájában immanens agresszivitást, másfelől egy rémálmot hagyott örökölni az európai szellemre. Utólag, az előadás kiegészítéseként, és – mint az Weber értékelése esetén nyilvánvaló – korrekciójaként írt Előszóban már olyan szerzőként van pozícionálva, aki „ténylegesen sohasem az 'érték'-ben pillantotta meg a végső szót vagy a végső következtetés bölcsességét.”⁴¹

³⁹ A 19. századi európai filozófiai gondolkodás voluntarista-decizionista fordulata után evidenciának számít, hogy az érték különböző megjelenési formákban – empirikus (történelmi, pszichológiai, szociológiai) és metafizikai értelemben – mindig emberi tevékenységhez kötődik: az érték, mint olyan, az egyéni akarat, illetve a csoport-akarat tételezéseinek függvénye, azaz döntés. Az akarat fogalma Nietzsche és Marx óta filozófiailag az értékfogalommal összefüggésben gondolható el, ami bizonyos megszorításokkal az akaratmetafizika minden formáját radikálisan elutasító utilitarizmus esetén is igaz. Így az értékeket már nem lehetett kétely nélkül sem pusztán tiszta önvonatkozású ideális létezőkként, sem a tiszta (transzcendentális) tudat örök, változatlan tartalmaiként felfogni, de a történelmi tudat változó tartalmaiban rejlő változatlan formaként sem. A szövegben Schmitt számára a marxizmus közvetlenül, Nietzsche csak közvetve, Heidegger helyzetértelmezésén keresztül jelent hivatkozási pontot.

⁴⁰ Carl Schmitt viszonya Max Weberhez alapvetően kétértelműségekkel terhelt, a gondolkodói nagyság, a tudományos, filozófiai teljesítmény vitathatatlan elismerése és a radikális elutasítás egyszerre van jelen a szövegekben. Ez a kétértelműség a schmitti életmű minden fontos tematikájában (az állam, a politikai, a jog fogalmának a meghatározásában, a legitimitás és legalitás értelmezésében) kimutatható, de itt, az értékfilozófiával való konfrontációban válik igazán láthatóvá.

⁴¹ „Azért volt számára az érték gondolkodás szívesen látott, mert tudományos lehetőséget adott neki arra, hogy történelmi és szociológiai belátásait a „tisztán oksági” gondolkodás akadályai és aggályai ellenére is

Az érték természetét, azaz a „sajátos gondolati-kapcsolás” mibenlétét és működését illetően Schmitt egyfelől hangsúlyozza, hogy „Max Webernél találjuk a legvilágosabb és ennyiben a legtisztességesebb válaszokat erre a kérdésre. Eszerint az emberi individuum az, aki teljes, tisztán szubjektív döntési szabadságában értékeket tételez. Ezen a módon elkerüli a tudományos pozitivizmus abszolút értékmentességét⁴² és a szabad, azaz szubjektív világnézetet szegezi vele szembe. Az értéktételezés tisztán szubjektív szabadsága azonban az értékek és világnézetek örök harcához, mindenkinek mindenki ellen folytatott háborújához, az örök bellum omnium contra omneshez vezet, amihez képest a régi bellum omnium contra omnes vagy akár Thomas Hobbes államfilozófiájának gyilkos természeti állapota igazi idillek. A régi istenek kiszállnak sírjaikból és tovább harcolják régi harcukat, de varázstalanítva és – ahogyan azt ma már hozzá kell fűznünk – új harci eszközökkel, amelyek már nem fegyverek többé, hanem megsemmisítési eszközök és kiirtási eljárások, az értékmentes tudomány és az általa kiszolgált ipar és technika szörnyű termékei. Ami az egyiknek ördög, a másiknak itt isten. „És így megy ez az élet minden rendjén keresztül... éspedig örök időkre.” Max Weber ilyen lélekemelő megnyilatkozásaival oldalakat lehetne megtölteni. *Mindig az értékek azok, amelyek szítják a harcot és ébren tartják az ellenségességet.* Az pedig, hogy a régi isteneket megfosztották varázstól és pusztán érvényes értékekké váltak, a harcot még inkább kísértetiessé teszi és a harcosokat kétségbeesetten konokká. Ez az a *lidércnyomás* (Albtraum), amit Max Weber leírása hátra hagy.”⁴³

Az értékelmélet weberi konstrukciója Schmitt leírásában szubjektivista, voluntarista és decizionista: (a) Az érték eredete és alapja az individuum végső állásfoglalása, amely irracionális döntés. (b) Az értéktételező döntés megszüntethetetlen szubjektivitásából és irracionálisából az értékelések és értékrendek közvetíthetlensége, örök és feloldhatatlan harca következik. (c) Az értékek a forrásai és okai minden harcnak és ellenségességnek. (d) Az érték-istenek és érték-ördögök harcaként leírt modernitásban nincs sem eszkathon, sem katekhon. Ez a végső konzekvenciáig vitt nihilizmus lidércnyomása, amellyel a modern embernek együtt kell tudni élni.

Az objektív-materiális értékfilozófiák ezzel a lidércnyomással szemben tettek kísérletet az értékek szubjektumtól, emberi akarattól és döntéstől független rendszereinek a kiépítésére.⁴⁴ Ebben az összefüggésben fogalmazta meg Max Scheler a nihilizmus és nominalizmus vádját Weberrel szemben, az objektív értékelmélet fegyverével így akartak radikálisan szembe fordulni a lidércnyomással, az értékek és értékelések szubjektivizálásával és voluntarizálásával.⁴⁵

Az objektív-materiális értékfilozófiák által kidolgozott értékrendszer-táblázatok csúcsára, az objektivitás (és a közvetítés) végső garanciáiként, a szentet (das Heilige) vagy a szellemit (das Geistige), mint legfőbb értéket helyezték. Azonban a 20. század szellemtörténeti helyzetében az érték valóságra vonatkozásának szemantikai és strukturális tényeitől már nem tekinthettek el, így az értékelmélet megalapozása és kifejtése során nem tudták kikerülni sem a

megvalósítva. Az „érték” elsősorban tudományos munkájának segédeszköze volt, egy munkaeszköz, amely szabad pályát teremtett „ideáltípusai” számára. Egyébként teljesen elgondolhatónak tartotta, hogy az „érték kifejezéstől alkalmasint megszabaduljanak (verschmähnen)”, mihelyt komollyá válik a dolog és az átélés konkrétságáról van szó.” (I. m. 22.)

⁴² Schmitt, igazodva Heideggerhez és az antipozitivista korszellemhez, az értékszabadság (Wertfreiheit) kifejezést következetesen a szabadság negatív, mentesség, semlegesség jelentésében használja, a szabadság pozitív irányultságáról, s ezzel a tudomány létszerű-funkcionális autonómiájának problémájáról mindketten hallgatnak.

⁴³ I. m. 39-40.

⁴⁴ Vö. Max Scheler: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*. Tübingen, 1927, Max Niemeyer Verlag; Nicolai Hartmann: *Ethik*. Berlin – Leipzig, 1949, Walter de Gruyter; magyar nyelven lásd Max Scheler: *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika*. Ford. Berényi Gábor. Budapest, 1976, Gondolat Kiadó.

⁴⁵ Vö. Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 22.

szubjektum-problémát, sem ennek ontológiai és antropológiai implikációit. Schmitt ezt a helyzetet tartja szem előtt, amikor a következőképpen érvel: „De az értékek, legyen bár érvényességük mégoly fensőséges és szent, mindig valami vagy valaki számára érvényesek. Ezt maga Nicolai Hartmann hangsúlyozta nyomatékosan. Ha azt mondja, hogy az érvényesség (dieses) „nem az (értékek) ideális, sokkal inkább aktuális érvényességéhez tapad”, nevezetesen az „értékérző szubjektumhoz” (Ethik 142.), úgy ez megfontolásaink szempontjából döntő, mert nekünk az aktuálisan érvényeset (das aktuelle Gelten) kell szem előtt tartani, és most kiderül, hogy, mielőtt ez (ti. az érvényesség) aktuálissá válik, mindig csak „értékérző szubjektumokkal van dolgunk”.⁴⁶

Az értékek tehát – még ha az értéket apriori fogalomként határozzák is meg – valamilyen (intuitív) formában szubjektumhoz kötött, emberi tételezések, akarati elhatározások, azaz döntések. Az értéktételező döntések értékelések (értékbecslések), azaz cselekvések, amelyek az értéket, mint célt valósítják meg, s ilyen módon vonatkoznak a valóságra.⁴⁷ Az érték valóságra vonatkozása az érték megvalósulása, amiből az következik, hogy a tételező akaratnak önmagára és önmagán kívül másra kell irányulnia. A tételezés az érték ön- és idegenvonakozásának egysége, amit Schmitt a következőképpen fejez ki: „A tételezés semmi, ha nem érvényesíti magát (wenn sie sich nicht durchsetzt); az érvényességet (Geltung) folyamatosan aktualizálni, azaz: érvényesíteni (geltend machen) kell, ha nem akar feloldódni az üres látszatban. Aki értéket mond, az érvényessé akar tenni és érvényesíteni (durchsetzen) akar valamit. Az érvényeket gyakorolják; a normákat alkalmazzák; a parancsokat végrehajtják; az értékeket azonban tételezik (setzen) és áttételezik (durchsetzen). Aki az értékek érvényességét állítja, annak érvényesítenie (geltend machen) kell őket. Aki azt mondja, hogy az értékek érvényesek anélkül, hogy az ember érvényre juttatná őket, csalni akar.”⁴⁸

Az érték szerkezetével kapcsolatban itt meg kell jegyezni, hogy Schmitt a tételezés (setzen), illetve az át-tételezés (durchsetzen) mellett az állítás (thetisch) aktusát is az érték szerkezeti elemének tekinti. Ennek alapján érvel amellett, hogy az érték éppen az állító-tételező

⁴⁶ I. m. 40-41.

⁴⁷ Max Weber és Carl Schmitt álláspontjainak összehasonlíthatósága, a helyes értelmezés érdekében a tételezés=értékelés azonosságának képletébe be kell illeszteni a cselekvés fogalmát, tekintettel arra, hogy mind a tételezés, mind az értékelés „valamire irányulás”, és ebben az értelemben cselekvés. Az intencionalitás vagy az orientáció fogalmaival azonosítható „valamire irányulás” magában foglalja és megszünteti a külső és belső, aktív és passzív megkülönböztetéseit. Max Weber a „szubjektív értelem” és a „cselekvés” reflexív fogalompárjával írja le ezt a tényállást. (Vö. Max Weber: *Gazdaság és társadalom. Szociológiai alapfogalmak*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, 1987, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 35-80.)

⁴⁸ I. m. 41. A „durchsetzen” ige szó szerinti fordítása az „át”, illetve „keresztül” tételezés. Ez szoros értelemben azt jelenti, hogy a tételező (cselekvő) az általa kívántat, igényeltet, tág értelemben véve: azt, amit akar, a korlátozások, ellenállások ellenére képes megvalósítani (verwirklichen). A korlátozások, ellenállások itt nem a dolgok ellenállását jelenti, hanem a más értéktételezők (cselekvők) által akartból eredő ellenállást. Amikor a „durchsetzen”-t az „érvényesíteni”, illetve visszaható alakjában, az „érvényesülni” igével fordítjuk, akkor a saját akarat át-, illetve keresztülvitelére utalunk, más akaratok ellenállásának a leküzdésével, vagy másként: az érték, mint cél megvalósítására, más értékek, mint megvalósítani akart célok ellenében. Ebből következően az érték fogalma implikálja a hatalom fogalmát, így az értéklogika egyetemessé válása és alkotmányjogi intézményesülése az érték uralmát jelenti, de nem általában, hanem az egymással örök és feloldhatatlan harcban álló érték-istenségek egyikének uralmát a többi felett. Schmitt az érték érvényesítésének (gelten), érvényesülésének (gelten), érvényre juttatásának (geltend machen), a cselekvés céljaként történő megvalósításának a kifejezésére nem használja az „umsetzen” igét, feltehetőleg azért, mert az erősebben utal valaminek a térbeli áthelyezésére. Az érték gondolkodásban immanens logika pedig éppenséggel azt a teret homogenizálja és absztrahálja, amelyben a jog, mint konkrét rend létezik. A „gelten/Gelten” a tételezés (setzen) és az érvényre juttatás értelmében megvalósítani akarás (durchsetzen) megkülönböztetése, amely jelzi, hogy az „érvényességtől” nem választható el az „érvényesítés” akarati aktusa. Weber terminológiájában kifejezve: az objektív érvényesség (nyelvi értelem) nem választható el a szubjektívtól (cselekvési értelem), a normatív az empirikus érvényességtől.

szerkezete (thetisch-setzerische Struktur des Wertes) miatt eredendően kétértelmű jelenség,⁴⁹ amelyben inherens *a* türelem és türelmetlenség, az elfogulatlanság és elfogultság, *a* semlegesség és elkötelezettség, *a* barátság és ellenségesség, végső konzekvenciáját tekintve *a* béke és a háború reális lehetősége. Ez utóbbi ellentétpárok, mint látni fogjuk, már az érték a politikaiba való átcsapását jelzik.

Ami az „értéklogika” kifejezés használatát illeti, előzetesen a következőket kell rögzíteni. Az értékfilozófia schmitti interpretációjának rekonstrukció során az értéklogika kifejezést szűk és tág jelentésben használjuk. Az értéklogika szűk jelentése a *tételezés* szerkezetére, az állítás (gondolkodás: értékinterpretáció) és tételezés (cselekvés: értékmegvalósítás) műveleteire, azok kapcsolódásaira vonatkozik. Ezek a műveletek az értékfogalomban implikált megkülönböztetéseken alapulnak, azokat aktualizálják. A tág jelentés az értékuniverzalizmus formájában végpontjára ért szekularizáció lényegét jelentő mozgatóerőre⁵⁰ vonatkozik. Az értéklogika tág jelentése a rekonstrukció során az alapállítás és a kilenc állítás analitikus-konceptuális tartalmaként kerül kifejtésre.

Második állítás (II): Az értékek és az értékrendszerek „egyenértékűek”: minden érték értékelés.

Az értékfilozófia az értékeket érvényességük foka szerint egy érték-skálán helyezi el.⁵¹ Az érték-skála az értékeket, a legfelsőbbtől a legalsóbbakig (vallási, szellemi, erkölcsi, vitális, materiális) hierarchikus módon, rendszerformában kapcsolja össze. Az értékek az érték-skálán elhelyezve alkotnak rendszert. Minden érték-rendszer – legyen az filozófiai, teológiai, tudományos vagy világnézeti-ideológiai jellegű – kialakít egy saját érték-skálát, amely lehetővé teszi a számára, hogy a saját rendszer-nézőpontjából minden létezőt értékke változtasson, illetve az értékeket az érték-skálán történő mozgatással, áthelyezéssel, folyamatosan átértékelje. A létezők, a személyek és dolgok értékke való átváltozásának folyamata, az „értékek átértékeléséről” való beszéd mód közkeletűvé válása az értékek rendszerformában való elrendeződése és érvényesülése (létezése) alapján válik valóban megérthetővé. „Az értékke átváltozás semmi más, mint áthelyezés (Versetzung) a helyi-értékek rendszerébe (System der Stellen-Werten). Ez teszi lehetővé az érték-skálán végrehajtott folyamatos átállításokkal a folyamatos átértékeléseket, mind az értékrendszereket illetően, mind az értékrendszeren belül.”⁵²

Az értékke átváltozás mindig az érték rendszerformájában megy végbe, azonban, hangsúlyozza Schmitt, a konstitúció döntő pontját nem az áthelyezés, illetve az érték-skálára történő besorolás jelenti, hanem az, hogy „minden értéket, a legfőbbtől a legalacsonyabbig, az érték-vágányon (Wert-Geleise) helyeznek rangsorba (rangieren). A helyekre-tétel (Stellen-Setzung) és az elfoglalás (Besetzung) másodlagos jelentőségű; az *érték logikája elsődlegesen az érték felől funkcionál*, és csak másodlagosan az érték-hely felől.”⁵³

⁴⁹ I. m. 44. A „thesis” („Thetik”) kifejezéssel a tudományosan, illetve dogmatikailag rögzített, állítást, tételezést jelölik, használatával Schmitt egyértelműen arra utal, hogy az érték mindenkor meghatározása, azaz rendszerbe állítása interpretatív teljesítmény. Egyébként a szövegben a thesis-t jelzőként és egyetlen alkalommal használja, amikor az érték immanens potenciális agresszivitásának alátámasztására (az érték, mint támadási pont) idéz Weber értékinterpretációval foglalkozó tanulmányából (vö. jelen tanulmány...).

⁵⁰ Ez a mozgatóerő a strukturális és szemantikai síkok összekapcsolódásának, egymásra hatásának az eredője, mondhatni a szekularizáció dinamikája.

⁵¹ Az érvényességi fokok az értékek értékességének különbözőségét, s ezzel hatalmuk és agresszivitásuk mértékét fejezik ki. Az érték-rendszerben a legfőbb értékek rendelkeznek a legfőbb hatalommal, Schmitt hasonlataival kifejezve: ők az agresszivitás forrásai, ők azok, akik zsarnokként uralkodnak.

⁵² I. m. 18.

⁵³ I. m. 19.

A gondolati-kapcsolás schmitti leírása, következésképp az axiológiai probléma átértelmezése szempontjából az a lényeges, hogy a létező érték-skálára való besorolása, illetve a skálán való hierarchikus elhelyezése előfeltételezi az érték-vágányra állítás (rendezés) műveletét. Schmitt ellenérve ezen a megkülönböztetésen nyugszik. A vasút-hasonlattal minden érték „egyenértékűségét”, az érték gondolkodás univerzalitását szemlélteti, azt a tényt, hogy a szekularizációs folyamatban a létező a maga teljességében – azaz ideális és reális létében, mint világ – értékke válik. Ezért aztán nem az a lényeges, hogy „valamit”, illetve „bármit” (Isten, emberiség, személy, szabadság, legnagyobb szám legnagyobb boldogsága, tudományos kutatás szabadsága) legfőbb értéknek tételezzenek és az érték-skála csúcsára helyezzenek, ahogyan ez az értékfilozófia objektív értékrendszereinek konstrukciójában történik. A döntő az, hogy egyáltalán valamit (bármit) értéknek tekintenek, értéknek ismernek el, azaz érték-vágányra állítanak a „rangieren” ige értelmében; bármilyen helyre teszik is az érték-skálán, már eleve az érték-sínen mozog. „A legfőbb érték az értékrendszerbe történő besorolással értékke válik, amelynek a helyét az érték-rendszerben utalják ki. A legfőbb érték abból, ami, vagy ami eddig volt, egy értékke válik... Ha nem lenne érték, úgy egyáltalán nem is jelenhetne meg az értékek skáláján.” A legfőbb érték „elsőként és minden más előtt érték, és csak aztán legfőbb érték”.⁵⁴

Schmitt a következőket állítja az értékfilozófia objektív-materiális értékelméleteivel szemben: (a) Az értékek „egyenértékűek”, mert az érték-sínre-állítás (Wert-Geleise-Rangieren) műveletén, azaz értékelésen alapulnak. Az érték értékelésen alapul, mindig értékelésből ered, értékelés által érvényes. Ezt a szemantikai (és logikai) tényt az érték=értékelés azonosságformulája írja le. (b) Az érték=értékelés formulából az értékrendszerek „egyenértékűsége” következik. (c) Az érték=értékelés logikája elől nem menekülhetnek a legfőbb értékek sem. (d) Az érték-rendszeren kívül csak az értéknélküli (Wertlose) és a nemérték (Unwert) gondolható el, tagadásformában.

A (c) állítás a megalapozási probléma Schmitt-féle átértelmezést szemlélteti. Az objektív értékelméletek megalapozása során az érték-rendszer alapját, lehetőségének, illetve létének (érvényességének) végső feltételét – ami által az érték értékke, azaz az érték-skálán elhelyezhetővé válik – az értéken túli érték (Überwert) a priori formájában vélték megtalálni. Az Überwert, mint alap, vagy az érték-rendszeren (világon) kívül transzcendens, vagy az érték-rendszer (világ) határán transzcendentális státussal rendelkezik. A megalapozás paradoxonja abban van, hogy az Überwert érték is, meg nem is, azaz nem eleme, illetve része az értékrendszernek, de: 1. szükséges és elégséges feltétele (alapja) az érték-rendszer érvényességének (létezésének), 2. az érvényesség alapjaként egyfelől paradigmája és forrása minden egyáltalán lehetséges értékességnek, másfelől kiutalja a többi értékrendszerbeli helyét, és reprezentálja magát az érték-rendszert.⁵⁵

Schmitt ezzel szemben azt állítja az Überwerttről, hogy „Ha nem lenne érték, úgy az értékek skáláján egyáltalán nem jelenhetne meg. Egyetlen érték-rendszer sem ismerhet el egy olyan értéken túli értéket (Überwert), amely nem érték.”⁵⁶ Tehát az, ami az értékfilozófiában az értéknek való létezés alapja, végső transzcendens (Isten) vagy transzcendentális (általános

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Schmitt, intuitív és konstruktív módon, két ponton is rámutat az értéken túli érték fogalmának eleve problematikus voltára: az Überwert kifejezés megalkotásának éppenséggel ez a kifejezett célja. Az egyik pont az értékfilozófia értékelméleteinek a megalapozási problémájára vonatkozik. Az érték-rendszer alapjaként tételezett, illetve feltételezett legfőbb értéknek, amely maga az érték, szükségszerűnek kell lennie. Schmitt az Überwert fogalmával rámutat arra, hogy az érték-rendszer alapja eleve kontingens, mert magában rejtja a saját tagadásának lehetőségét, ezért nem alkalmas megalapozására. A másik pont az érték logikája, amelynek immanens agresszivitása és romboló potenciálja éppen a legfőbb értékekből, az Überwert és az Unwert dialektikájából ered. Ennek a dialektikának az elemzése az írás tulajdonképpeni témája.

⁵⁶ Uo.

tudat/maga a lét) feltétele, maga is *csak* egy érték, azaz értékelésen, Schmitt kifejezésével, érték-sínre-állításon alapul.

A (d) állítás az érték, az értéknélküli és a nemérték megkülönböztetésére és viszonyára vonatkozik. Mivel az értéken túli érték (Überwert) minden lehetséges formája az érték-rendszer alkotóeleme, az érték-rendszeren kívüli „valamiként” már csak az értéknélküli (Wertlose) és a nemérték (Unwert) gondolható el. Ez az állítás döntő az érték rendszerformájának és logikájának, valamint pusztító következményeinek a megértése szempontjából. „Az értéknélküli (Wertlose) *értékesítésének* (Verwertung) és a nemérték (Unwert) *megsemmisítésének* (Vernichtung) fantasztikus lehetőségei nyílnak meg.”⁵⁷ Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy e „fantasztikus lehetőségek” mindkét esetben a *tagadáson* alapulnak.

Harmadik állítás (III): Az értékfilozófia az érték gazdaságon kívüli logikáját – vagy másként: a nem-gazdasági értékek logikáját – fejleszti ki. A nem-gazdasági értékek logikája a tagadáson alapul.

Az „értékesítés” és a „megsemmisítés” a tagadás univerzális és abszolút formái.⁵⁸ Az értékesítés az értékuniverzalizmus, a megsemmisítés az értékpluralizmus tézisével azonosított valóság dinamikáját értelmezi és aktualizálja. Mindkettő a lét elnyomásának, absztrahálásának, szublimálásának, megsemmisítésének a logikáját fejezi ki, csak másként. Az értékesítés a gazdasági érték logikáját aktualizálja és viszi túl a saját érvényességi területén, a megsemmisítés a nem-gazdasági értékek logikáját aktualizálja. Az értékesítés az érték nélkül (wertlos) létező valóságot tagadja azzal, hogy ami nem érték, azt valamilyen érdek, illetve cél szempontjából értékke teszi és bevonja az értékrendszerbe. „Az értékke történő átváltozás, az értékesítés (Ver-Wertung) összemérhetővé teszi az összemérhetetlent. Ezáltal az egymással vonatkozásban nem álló javak, célok, eszmények és érdekek, mint például a keresztény egyházak, szocialista szakszervezetek, vagy a gazdálkodók, az orvosok, az áldozatok, a károsultak és elüldözöttek szervezetei, a többgyermekes családok, és így tovább, és így tovább, összehasonlíthatóvá és kompromisszumra képessé válnak, úgyhogy kiszámolható egy kvóta a társadalmi termék elosztásánál. ... Ma az értékke történő átváltozás, az általános értékesítés (Ver-Wertung) szociális létezésünk minden területén folyamatban van és már a legfelsőbb területek hivatali nyelvében is dokumentálódik.”⁵⁹

A megsemmisítés a nemértéket tagadja, s ezzel a tagadottat, mint negatív értéket kizárja az értékrendszerből. Az érték-rendszer létezésének (érvényességének) feltétele a nemérték kizárása, mert csak pozitív érték lehet eleme a rendszernek. „Tehát csak a nemérték marad, amelyet ki kell zárni az érték-rendszerből, mert a nemérték abszolút tagadása a pozitív érték.”⁶⁰ Az értékrendszer elemei, a pozitív értékek, csak a negatív értékek tagadása által jöhetnek létre, ezért az alapkérdés az nemérték (Unwert), a negatív érték (negativer Wert) státusával kapcsolatos.

Az alapkérdés megvilágítása érdekében az értékuniverzalizmusra vonatkozó állítást kell pontosítani az első állítás (I) Max Weber-parafrázisára visszautalva, és ki kell egészíteni, illetve össze kell kapcsolni az érték-rendszerek pluralizmusának tézisével. Az értékuniverzalizmus=értékpluralizmus azonosságformulája szerint az érték-rendszer

⁵⁷ I. m. 18. [Kiemelés: Cs. K. L.]

⁵⁸ A két tagadás összekapcsolódik, feltételezi egymást. A megsemmisítés, mint abszolút tagadás az érték-rendszerek (zsarnokok) örök és feloldhatatlan harcában egyetemessé, az általános értékesítés paradox megvalósulásává válik, így, hasonlóan az értékesítés általi tagadáshoz, az általános semlegesítődéssé hajtó ereje.

⁵⁹ I. m. 12. A társadalmi többlettermék újraelosztásán (állami redistribúció) túl Schmitt a szociális területek közül a vallást, a katolikus egyház két alapvető dokumentumát hozza fel példaként (vö. i. m. 12-13).

⁶⁰ I. m. 19.

környezetét mindig más érték-rendszerek alkotják. Így az értékrendszerből kizárt nemérték, a tagadott negatív érték mindig egy másik értékrendszer eleme, azaz pozitív érték. Az érték-rendszerek egymáshoz való viszonyát az örök és feloldhatatlan harc jellemzi, a kapcsolat egyetlen formája maga a harc, amelyet a hasonlat szerint érték-istenek és érték-ördögök folytatnak egymás ellen. A polemikus értékértelmezések harcában a világ egyetlen globális értékdiskurzusként jelenik meg. Schmitt, nem véletlenül, a vallási és nem vallási értékrendszerek versengésének példáján szemlélteti a nemérték keletkezését és státusát. „Az érték gondolkodás számára Isten lehet a legfőbb érték... Ellenben az ateista értékrendszerekben, amelyekben szintén nincs hiány, Isten abszolút nemértékké vált.”⁶¹ A vallási értékrendszerben Isten a legfőbb érték, az ateista értékrendszerben az individuum, mindkettő abszolút érvényességet igényel és kizárja a másikat.⁶² Ehhez még hozzáfűz egy filozófiatörténeti megjegyzést Max Scheler idézve, aki azt mondja az értékfilozófia egyik megalapítójáról, az axiológia kifejezés megalkotójáról és Nietzsche filozófiai ellenfeléről, Eduard von Hartmannról, hogy számára „maga a lét vált nemértékké”.⁶³ Ezzel a filozófiatörténeti utalással Schmitt végül is kifejezi mindazt a negativitást, amelyet az érték gondolkodás és érték cselekvés logikájának „immanens agresszivitásáról”, az „értékromboló értékmegvalósulásról”, az „értékek zsarnokságáról” a későbbiekben mondani fog.

Schmitt érvelésének döntő eleme a gazdasági és nem-gazdasági érték logikái közötti különbözőség meghatározása. A gazdasági érték logikája a létezők általános összemérhetőségének és helyettesíthetőségének (felcserélhetőségének) az elvén alapul, kiindulópontja pozitív, lehetővé teszi bármilyen dolog, jószág, érdek, cél, igény, eszme, eszmény általános értékesíthetőségét. Schmitt, szemben A politikai fogalma terminológiájával, nem a hasznosságot (rentabilitást), hanem a cserét, pontosabban a használati érték csereértékké való transzformációját, s ezzel a piacon aktualizálódó csereigazságosságot tekinti a végső értéknek, amely homogenizálja a cselekvések motívumát és igazolását, s a cselekvéseket gazdasági cselekvéssé teszi.⁶⁴ Ezzel szemben a gazdaságon kívüli értéklogika, mint a nem-gazdasági értékek logikája, a létezők általános összemérhetetlenségének és helyettesíthetetlenségének (felcserélhetetlenségének) az elvén alapul, a kiindulópontja negatív, azaz tagadással kezdődik. „A gazdasági értékfogalom logikájának tehát a csereigazságosság, a *justitia commutativa* az ésszerű területe, és abban tud ésszerűen kibontakozni egy stabil pénznem előfeltétele alapján... Ezért szem előtt kell tartanunk, hogy az érték logikája azonnal elhajlik, ha a gazdasági és a *justitia commutativa* számára adekvát területét elhagyja, és más, nem gazdasági javakat, célokat és eszményeket értékké változtat és értékesít. A legfőbb érték ekkor kiszámíthatatlan igényeket és alacsonyabb értékűvé nyilvánításokat (Minderwertigkeitserklärung) igazol.”⁶⁵

Az értékfilozófiai igazolásra támaszkodó, értékekben gondolkodó és értékeket megvalósítani akaró jogtudománynak, a jogalkotásnak és jogalkalmazásnak tisztában kell lennie azzal, hogy minden, a gazdasági területén „kívüli végrehajtott értékelés kiindulópontjában negatív,

⁶¹ Uo.

⁶² Vö. Bakunin és Donoso Cortes szembenállásának a leírását (Carl Schmitt: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*. München und Leipzig, 1934, Verlag von Duncker & Humblot, 69-84.), vagy a totális államban a totális világképek antagonizmusának az elemzését (Carl Schmitt: *A totális állam továbbfejlődése Németországban*. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. 221-226.) Karácsony András: i. m.

⁶³ I. m. 19.

⁶⁴ A politikai fogalomban Schmitt a gazdasági cselekvést, szemben a politikaival, a hasznos (rentábilis) és káros (nem rentábilis) végső értékmegkülönböztetésével specifikálja. Ez a gazdasági (das Wirtschaftliche) értelmét tekintve „végső” megkülönböztetés éppúgy a tagadás műveletén alapul, mint a gazdaságon kívüli területek, a vallási, a művészi-esztétikai, tudományos (és így tovább) „végső” érték-megkülönböztetései.

⁶⁵ I. m. 16. 23.

mégpedig az alacsonyabb értékű diszkriminálásaként vagy a nemértékké-nyilvánításként (Unwert-Erklärung) a nemérték kikapcsolása és megsemmisítése céljából. A nemértékké-nyilvánításhoz képest az egyszerű értéktelenné-nyilvánítások (Wertlos-Erklärung) különböző lehetőségeket hagynak nyitva: kifejezheti az értékelő teljes érdektelenségét; nyitva tarthatja másféle értékesítések esélyét („Verwertung der Wertlosen”); végül a nemértékké-nyilvánítás irányába is eltérhet. Az „értékként” való kezelés a valóság, az objektivitás és tudományosság látszatát a gazdasági területén adekvát értéklogikából meríti. De ez nem szabad, hogy megtévesszen afelől, a gazdaságon kívüli területen a kezdet (Ansatz) negatív marad és a gazdaságon kívüli magasabb és legfőbb érték a nemértékből indul ki (ansetzen).”⁶⁶ A gazdaságon kívüli értéklogika kezdetével kapcsolatos mondat átvezet a negyedik (IV) és ötödik állításhoz (V).

A gazdaságon kívüli legfőbb értékek közül Schmitt a szövegben a szentet (vallási cselekvések területét), a jót (erkölcsi cselekvések területét), a szépet (művészi-esztétikai cselekvések területét), az igazat (tudományos cselekvések területét) említi meg, ráadásul nem is összefüggően. Azonban A politikai fogalmában, amikor a végső megkülönböztetések egymásból történő levezethetetlenségét állítja,⁶⁷ egyértelmű az utalás a legfőbb értékek összemérhetetlenségére (felcserélhetetlenségére). Itt a legfőbb értékek között a hasznosság (rentabilitás) szerepel, mint a gazdasági motívumok és orientációk meghatározója.

A materiális értékfilozófiák az egymásból levezethetetlen, összemérhetetlen, felcserélhetetlen legfőbb értékek harcának gazdaságon kívüli logikáját fejezik ki. Schmitt hangsúlyozza, hogy keletkezésüket, rendeltetésüket és alapvető céljukat tekintve nem volt közülük sem a gazdaságban, sem a jogtudományban kifejlődött értékelképzelésekhez.⁶⁸ A harmadik állítás (III) implikációi alapján azt lehet mondani, hogy az érték logikája a gazdaság területén normális, a gazdaság területét elhagyva azonban abnormálissá, a létező elnyomására és megsemmisítésre való törekvések hajtóerejévé válik. A gazdaságon kívüli értékek és értékelések abnormitását az első állításban (I) elemzett weberi hasonlat leírja és leleplezi.

Negyedik állítás (VI): Minden érték meghatározás⁶⁹ három részállítás egysége. (1) Az értékek „pontok”, illetve pontok relációi. (2) Az értékek műveletek, illetve műveletek relációi. (3) Az érték-pontok (relációk) és érték-műveletek (relációk) rendszert alkotnak. Az (1) strukturális, a (2) logikai szempontból implikálja az érték rendszerszerű felépülését.

(1) Az értékek „pontok”, illetve pontok relációi. Az első részállítás az érték meghatározás perspektivizmusát és partikularizmusát, mint *strukturális* tény, fejezi ki.⁷⁰ Az érték meghatározása nézőponthoz, állásponthoz, szemponthoz kötött, azaz mindig a megfigyelő és a megfigyelt (tárgy) relációja. „Az érték-filozófia pont-filozófia, az érték-etika pont-etika. Szókinésének folyton visszatérő vezérszava az álláspont, nézőpont, látáspont, szempont. Az értékek nem eszmék, nem kategóriák, nem elvek, nem is premisszák. *Pontok*.”⁷¹ Az értékek

⁶⁶ I. m. 25.

⁶⁷ Vö. Carl Schmitt: A politikai fogalma.

⁶⁸ Vö. i. m. 16.

⁶⁹ Az érték meghatározás, mint rendszerbe állítás, az értéknek egy érték-rendszer elemeként való meghatározását jelenti a II. állításban kifejtett módon. Az érték meghatározás Schmitt szóhasználatában az „érték-sínre-állítás” (értékelés) *megalapozó*, illetve az „érték-skálára való besorolás” (értékbecslés) *levezetett* műveletét jelenti.

⁷⁰ Itt a „struktúra”, „strukturális” kifejezések az érték meghatározások (mint rendszerbe állítások) az értelemképződés *szemantikai* síkjára vonatkoznak, azaz a „strukturális tény” kifejezés az értékinterpretációk szerkezetének leírására szolgál. Azonban az érték szubjektumhoz és cselekvéshez kötöttsége szükségképpen átvezet az értelemképződés *strukturális* síkjára. Eszerint a perspektivizmus és partikularizmus az értelemképződés nyelvi (interpretáció) és intencionális (cselekvés) síkján „strukturális tény”. Az értelemképződés problémájához lásd Cs. Kiss Lajos: Megjegyzések a jog és nyelv viszonyához.

⁷¹ I. m. 41.

érvényességet konstituáló pontok, illetve relációk, amelyek rendszert alkotnak. A punktualizmus kifejezéssel Schmitt arra utal, hogy az értékek mindig egy rendszer elemei. Az értékek ennek megfelelően mindig „A tiszta perspektivizmus rendszerében állnak, egy vonatkozási rendszerben. Eszerint minden érték helyi érték (Stellenwert). A legfőbb értéknek is – legyen az az egyes ember a mindenkori földi létében, legyen az az emberiség, mint „nagy lény”; legyen az a szabadság vagy az osztály nélküli társadalom; legyen az az élet maga vagy az életszínvonal; legyen az a szent vagy akár Isten – éppen, mint ilyennek, mint legfőbb értéknek, csak helyi értéke van az értékrendszerben.”⁷² Az érték eredendő szubjektumhoz, a szubjektum eredendő helyzetéhez kötöttsége folytán az érték meghatározások – tehát annak eldöntése: mi, ki, hol, mikor, miért számít értéknek, illetve értékelőnek – mindig az értékelő mindenkori álláspontjától, nézőpontjától, szempontjától függ, azaz strukturális értelemben perspektivikus és partikuláris.⁷³

(2) Az értékek műveletek, illetve műveletek relációi. Az érték az érvényesség-konstitúció művelete: tagadás és megsemmisítés. Az érvényesség-konstitúció művelete az érték funkciója. A második részállítás a perspektivizmust és partikularizmust, mint *logikai* tényt fejezi ki. Az érték műveleti logikájával kapcsolatos felfogást az ötödik állításban (V) fejtjük ki. Az érték funkciója rendszervonatkozásának strukturális és logikai formájában jelenik meg. (3) Az értékpontok (relációk), illetve értékműveletek (relációk) rendszerszerűen kapcsolódnak egymáshoz, azaz mindig egy rendszer elemei. A harmadik részállítás az (1) és (2) részállításban implikált rendszervonatkozások együtt-állításaként azt bizonyítja, hogy sem az érték, sem az értékrendszer nem létezhet önmagában. Mint láttuk, az érték, mint transzcendens vagy transzcendentális apriori, mint Überwert nem létezhet önmagában, csak más értékekkel rendszerformában összekapcsolódva, azaz mindig az érték-rendszer elemeként. Az értékrendszer elemei pozitív értékek. Az érték-rendszerből kizárt nemérték (negatív érték) mindig egy másik értékrendszer eleme, azaz pozitív érték. Az értékrendszer mindig csak más értékrendszerekkel együtt létezhet.⁷⁴

Ötödik állítás (V): Az érték negatív és agresszív: az érték „tagadás” (Negation) és „támadási pont” (Angriffspunkt).

Az értékfogalom állító-tételező szerkezetében, az érték logikájában immanens negativitás és agresszivitás rejlik, amelyet az értékfilozófia elleplez. Mivel a gondolati-kapcsolás, a „logika” minden érték gondolkodásban közös, a negativitás és agresszivitás az értékelmélet minden formáját jellemzi. Ezt a tényt azonban elleplezik, ezért megismerése és leleplezése külön elemzést igényel. A kivételt ebben a vonatkozásban is Max Weber jelenti, és hozzá kapcsolódva Heinrich Rickert. Schmitt Weber szubjektív értékelméletét, paradigmátikus jelentősége okán, mind az előadásban, mind az Előszóban részletesen elemzi, Rickertre csak az Előszóban hivatkozik. Max Scheler, aki az értékformalizmus, és a benne rejlő szubjektivizmus, nominalizmus, relativizmus meghaladására törekszik a materiális, szubjektumtól (értékeléstől) független objektíve érvényes értékek rendszerét kidolgozásával, az előadásban egy mondat erejéig kerül említésre a „Die Tyrannei der Werte” címszó alatt. „Max Scheler, az objektív értékelmélet nagy mestere mondta – és Theodor Haecker inkább polemikus, mint gondolkodói buzgósággal utána mondta –: A negatív érték tagadása pozitív érték.”⁷⁵ Ez nyilvánvalóan nem elemzése, hanem csak jelzése a logikai problémának. Schmitt

⁷² I. m. 55-56.

⁷³ Vö. 85. lábjegyzet. A punktualizmus, perspektivizmus, partikularizmus kifejezések jelentésének, egymáshoz való viszonyuk tisztázásához lásd Exkurzus I.

⁷⁴ Az alapállításnak megfelelően „az érték”, illetve „az értékrendszer létezik” állításokban a létezik mindig az érvényeset, érvényesülőt jelenti.

⁷⁵ I. m. 25.

számára vélhetően világos volt, hogy az értékfilozófia mibenlétéről, jelentőségéről, állam-, jog-, politikaelméleti hatásairól komoly résztvevőkkel folytatott filozófiai vitában ez nem tekinthető sem kielégítő érveknek, sem a tárgy megfelelő leírásának. Az Előszóban ezt a hiányt pótolta, s egyúttal, feltételezhetően, válaszolt a kritikákra is, mint azt Weberre vonatkozó megjegyzései mutatják.

Az érték negativitásával és agresszivitásával kapcsolatos állítás a negyedik állítás (IV) második részállításának (2) a kifejtése. Itt az értékelmélet negatív és agresszív kiindulópontjával kapcsolatos érveket foglaljuk össze az állítás (thesis) műveletének két részállításra bontásával.

(1) Az érték állítás-művelete: tagadás. Az érték pozitív meghatározása tagadás, azaz a negatív kizárása: a pozitív érték állítása a negatív érték tagadása. Ez közös elem a formális és materiális értékelméletekben. Schmitt Heinrich Rickert *System der Philosophie* című művéből idézi a kulcsmondatot: „A tagadásra való vonatkozás a kritériuma annak, hogy valami az érték területéhez tartozik”, majd így folytatja: „Heinrich Rickert ezt a tételt az arra való utalással magyarázza, hogy negatív egzisztencia nem létezik, ellenben vannak negatív értékek.”⁷⁶ Ez a negativitás agresszivitást tartalmaz, ez azonban a szigorúan formális neokantiánus értékelméletben észrevétlen marad, sőt, „hangsúlyozott szubjektivitása és relativitása miatt... az első pillantásra a határtalan tolerancia látszatát kelti. A hangsúlyozott jogpozitivizmus és normativizmus a közvetlen, a szilárd szabályozást átlépő értékvégrehajást kizárja. Amíg azonban az értéklogika érvényes, immanens agresszivitása csupán áthelyeződik.”⁷⁷

Max Scheler a *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*ben hasonlóan a tagadás és a negatív érték felől határozza meg az értéket, és ez – a közfelfogást (és önmagát az előadásban!) korrigálva – azt bizonyítja, hogy „az értékelméletek nem minden rosszasága rejlik a formalizmusukban”.⁷⁸ Scheler nagy művéből a következő részeket idézi: „A pozitív tétel végső értelme (például annak, hogy igazságosság van a világban, lennie kell; annak, hogy a kártérítést teljesítik, lennie kell) tehát folyton és szükségszerűen utalást tartalmaz a nemértékre; nevezetesen a pozitív érték nemlétére... Már csak ezért is a nemlétkellésnek (Nichtseinsollen) természetesen a nemérték létre való utalás az előfeltétele. A pozitív érték nemléte nemérték. Ebből (szillogisztikusan) következik, hogy a pozitív kellételek (Sollsätze) is negatív értékre mennek vissza...”⁷⁹

(2) Az érték állítás-művelete: támadás. Rickert és Scheler negativitás-téziseiben közvetlenül nem válik láthatóvá a bennük rejlő agresszivitás. Max Weber tudományos érdeme, hogy az érték-pontok „támadási pontokként” történő értelmezésével feltárta az értékben immanens agresszivitást, s intellektuális tisztességével ezen a ponton kimagaslik az értékfilozófia képviselői közül. Schmitt itt specifikálja az első állításban (I) megfogalmazott kijelentését, mely szerint az értékek a harc és az ellenségesség okai.⁸⁰ „De éppen az érték-filozófia tipikus punktualizmusán belül igazolódik be gondolkodásának átható ereje abban, hogy a nézőpontok, álláspontok és szempontok mellett felismert egy saját, és pedig döntő pontot és nyíltan nevén nevezte: támadási pont. A történész Eduard Meyerrel való vitájában Max Weber azt mondja, hogy „értékelő állásfoglalások végtelen sokfélesége” adódik; értelmezésüknek az az értelme, hogy „számunkra éppen az értékelés lehetséges álláspontjait és támadási pontjait fedje fel”. A három terminust, „álláspontok”, „támadási pontok”,

⁷⁶ Uo. Carl Schmitt: A politikai fogalma.172.173.

⁷⁷ Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 26.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ I. m. 27.

⁸⁰ Vö. jelen tanulmány...

„értékelés” – gondolkodás- és írásmódjára jellemző tipikus gesztussal – idézőjelbe helyezve emeli ki.”⁸¹

Az értékfilozófiára jellemző punktualizmus a perspektivizmus (partikularizmus) kifejeződése, amelyet egyaránt lehet „határtalan” relativizmusként vagy relacionizmusként értelmezni.⁸² A két értelmezési változatban közös, hogy egyaránt a tolerancia és semlegesség elvével igazolják magukat. Ám az érték kétértelmű jelenség. „Mihelyt azonban tudatossá válik, hogy itt támadási pontok is játékokban vannak, szertefoszlanak (entfallen) a semleges illúziók. A „támadási pont” szót megkísérelhetik azzal ártalmatlanná tenni, hogy pusztán „kezdőponttá” (Ansatzpunkt) értelmezik át. Ez azonban csak a kényelmetlen benyomást enyhítené, de nem magát az immanens agresszivitást. Ez az érték „végzetes fonákja” (Kehrseite). Az érték állító-tételező szerkezetével eleve adott és az érték konkrét végrehajtásával mindig újra termelődik.”⁸³ Amikor az értékeket konkrét emberek konkrét emberekkel szemben közvetlenül érvényesítik, az értékben rejlő potenciális agresszivitást aktualizálják. Mindez arra utal, hogy az értékben inherens kétértelműség fokozódása, az ellentétek átcsapása a politikaiba elkerülhetetlen.

Hatodik állítás (VI): Az értékfilozófia önmagát számolja fel: az értékmegvalósulás szükségképpen értékrombolás.

Ezt az állítást Schmitt az érték logikájából következő kétértelműségek és kudarcok sorozatával bizonyítja: (1) Az értékfilozófia általános kudarca: az érték semlegessége „annak a természettudományos pozitivizmusnak a semlegessége, amelynek nihilisztikus értékmentessége (Wertfreiheit) elől”⁸⁴ az értékfilozófia meg akarta menteni az embert, mint szabad és felelősségteljes lényt.

(2) A szubjektív-formális értékfilozófia kudarca: Max Weber értékelmélete a „tisztán szubjektív értékelés szabadságával” kínált kiutat a nihilizmusválságból, de nem meghaladta, hanem éppen ellenkezőleg, az értékek és értékelések örök és feloldhatatlan harcának ábrázolásával elmélyítette azt.

(3) Az objektív-materiális értékfilozófia kudarca: Max Scheler és Nikolai Hartmann elméletei az objektív értékekről tehetetlennek bizonyultak a szubjektív értékelések örök harcával szemben, nem szüntették meg a weberi lídércnyomást. „Nem szüntették meg, és nem is tudják megszüntetni. Az általuk tételezett értékek objektív karakterének állításával semmi mást nem tettek, mint az önvédelem és önelleplezés új mozzanatát vezették be az értékelések harcába, az önkényességnek egy újabb vehikulumát, amely a harcot csak még jobban szítja és fokozza. A szubjektív értéktant nem haladták meg, és az objektív értékek azzal még nem nyertek, hogy a szubjektumokat elrejtik és elhallgatják az értékhordozókat; az értékelésekben kifejeződő álláspontok, nézőpontok és támadáspontok az értékhordozók érdekeit szolgálják. Senki nem tud értékelni anélkül, hogy leértékelne, felértékelne és értékesítene. Aki értékeket tételez,

⁸¹ I. m. 43. Schmitt hivatkozással kapcsolatban a következőket kell megjegyezni. Weber ismeretelméleti-ismeretkritikai megjegyzései a történelemtudomány Eduard Meyer által követett módszertanával kapcsolatban hangsúlyozottan a tudományos diskurzus részeit képezik. Az érték és értékelés a tudományos megismerés módszertani problémája, az objektivitás és az igazság kérdése. Vö. Max Weber: *Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik*. In Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen, 1975, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

⁸² Schmitt itt szándékosan nem tesz különbséget a perspektivizmus relativista és relacionista értelmezése között. A két megközelítés különbségéhez lásd Mannheim Károly: *Ideológia és utópia*. Ford. Mezei I. György. Budapest, Atlantisz Kiadó.

⁸³ Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 44. Schmitt Americo Castro könyvéből kölcsönözte az érték eredendően ambivalens természetét kifejező leírást az „érték végzetes fonákjáról”, amely abban nyilvánul meg, hogy a „legszelídebb birodalmak és vallások is igazságtalanságon alapulnak” (vö. uo.), pontosabban egyszerre igazságosak és igazságtalanok.

⁸⁴ I. m. 45.

ezzel a nemértékekkel szemben védekeznek. A tetszőlegesen kicserélhető álláspontok és nézőpontok határtalan toleranciája és semlegessége azonnal az ellenkezőjébe, ellenségességre csap át, mielőtt az érvényesítéssel és érvényessé tétellel konkrétan komolyra fordul a dolog. Az érték érvényességre törekvése (Geltungsdrang) ellenállhatatlan, az értékelők, leértékelők, felértékelők és értékesítők viszálya elkerülhetetlen.”⁸⁵

Az objektív értékelméletek által kidolgozott értékrendszerek hierarchikusak, a legfőbb értékek megvalósítani akarásával a filozófiai vita szükségképpen átcsap a politikaiba. Az egyik álláspont a legfőbb értékek megvalósítása érdekében képes lenne bevetni a „modern tudomány és technika által rendelkezésre bocsátott megsemmisítő eszközöket”, ezzel szemben a másik álláspont bűncselekménynek tartja „emberi életek megsemmisítését legfőbb értékek kedvéért”.⁸⁶ Ezen a ponton az objektív értékelmélet minden vonatkozásban, filozófiai, tudományos, etikai és politikai értelemben, kudarcot szenved: az értéklogikának engedelmességre felszámolja önmagát. Schmitt a következőképpen ábrázolja az „értékmegsemmisítő értékmegvalósulást” paradox végpontját: „Megrázó azt látni, hogy végül még az érték-filozófia eredete és egyáltalán az értelme is veszendőbe megy, és a tudományos-pozitivisták nihilizmus meghaladására irányuló kezdeményezés e logika szerint megsemmisíti önmagát. Mert a tudomány abszolút értékmentességét (Wertfreiheit) is lehet értéknek, sőt legfőbb értéknek tételezni és érvényesíteni, és nincs olyan következetes értéklogika, amely a legfőbb érték tételezőjét és végrehajtóját megakadályozhatná abban, hogy az egész érték-filozófiát tudománytalanként, haladásellenesként és nihilistaként elátkozza. Ekkor az értékelők és leértékelők viszálya azzal végződik, hogy mindkét oldalon felhangzik a szörnyűséges pereat mundus.”⁸⁷

Az értéklogika ötödik állításban (V) kifejtett negativitása és agresszivitása az „értékmegsemmisítő értékmegvalósulást” (Wertzerstörung Wertverwirklichung) paradoxonjában éri el csúcspontját. Schmitt a szöveg több pontján utal arra, hogy a legfőbb értékek vitáját kiprovokáló objektív értékfilozófia önmagát és a tudományt átviszi a politikai területére, hogy a filozófia és tudomány értékvitája átcsap politikai vitába. Ezt a legközvetlenebb módon az atomfegyverek értelmével kapcsolatos viták mutatják. A diskurzusok ilyesfajta összecsúszása azzal a következménnyel jár, hogy (a) az értékvita résztvevői kölcsönösen megsemmisítik egymást, (b) a politikai vita a legfőbb értékek vitájává változik, és ezzel a résztvevők túllépnek a politikáin.⁸⁸

Hetedik állítás (VII): Az értékek értékelések: az értékek zsarnoksága az értékelők uralma a másként értékelők felett.

Az értékfilozófiák, az értékrendszerek felépülését és harcát szervező értéklogika *normatív-gyakorlati* következményét Schmitt az írás címzettjei számára az értékzsarnokság metaforájával szemlélteti. „A magasabb értéknek *joga és kötelessége*, hogy az alacsonyabbat maga alá vesse, és az érték, mint olyan, *joggal* semmisíti meg a nemértéket, mint olyat. Ez világos és egyszerű és az *értékelés* sajátosságában) van megalapozva. A számunkra fokozatosan tudatossá váló „értékek zsarnoksága” éppen ebben áll.”⁸⁹

Az interpretáció eddigi lépéseit összegezve, Schmitt érveiből az következik, hogy a minden érték gondolkodásban immanens logika végső alapját, lényegét tekintve az értékelés, azaz a *cselekvés* logikája. Az értékuniverzalizmus és értékpluralizmus tulajdonképpen alapja az értékelés és cselekvés azonosságának. Az érték szükséges cselekvésvonatkozása az

⁸⁵ I. m. 46-47.

⁸⁶ I. m. 47.

⁸⁷ I. m. 47-48.

⁸⁸ Vö. Carl Schmitt: A politikai fogalma. 25., 173.

⁸⁹ Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 48. [Kiemelés: Cs. K. L.]

értékelés=cselekvés azonosságformulával, illetve az „értékselekvés” (Werthandeln) kifejezéssel írható le. Az értékselekvés a felértékelés, leértékelés, értékesítés módozataiban egyfelől rangsorolja, hierarchiába rendezi az értékeket oly módon, hogy a magasabb érték uralkodik az értékrendszerben alacsonyabb rendűként besorolt érték, a célérték az eszközérték felett, másfelől kizárja és megsemmisíti a nemértéket, azaz a másként értékelőket.

Az „értékek zsarnoksága” mondás magától Nikolai Hartmanntól származik, az objektív értékfilozófia önleírásának szerves eleme, és hasonlóképpen axiomatikus, mint Max Scheler elemzett állítása, mely szerint a pozitív érték csak a negatív érték tagadása által létezhet, azaz érték csak a másik érték alárendelése, elnyomása, megsemmisítése által érvényesülhet.⁹⁰ Hartmann *Ethikájából*⁹¹ Schmitt részletesen idézi az inkriminált a szöveghelyet, amivel azt demonstrálja, hogy maga az objektív-materiális értékelmélet árulja el az érték logikájának titkát, és ezáltal le is leplezi önmagát. „Minden értéknek – ha egyszer hatalmat nyert a személy felett – megvan a tendenciája, hogy az egész emberi ethosz egyedüli zsarnokává értékelje fel magát, mégpedig más értékek rovására, az olyanokéra is, amelyek nem állnak vele diametrálisan ellentétben. A tendencia ugyan nem az értékhez, mint olyanhoz tapad a maga ideális létszférájában, hanem az emberi értékérzésben meghatározó (vagy kiválogató) hatalmakként megjelenő értékekhez. Az értékek ilyen zsarnoksága már világosan megmutatkozik az érvényes erkölcs egyoldalú típusaiban, a másfajta idegenszerű erkölccsel szembeni ismert türelmetlenségben (egyébként az engedékenyebbekben is); de még inkább a személynek valamely egyedüli érték általi individuális megragadottságában (Erfasstsein). Így van ez igazságosság fanatizmusa esetén (fiat justitia, pereat mundus), amely semmiképpen sem pusztán a szerelmet, még inkább a felebaráti szeretet, csapja arcul, hanem teljességgel minden magasabb értéket.”⁹²

Az előadás címválasztása, nem véletlenül, kapcsolódik Max Weber politeizmus-metáforájához, annak kritikai kiegészítése, korrekciója és tovább gondolása. Az értékzsarnokság a szubjektív értékelmélet által feltárt igazság végső formája,⁹³ amely életben tartja a lídercnyomást, és módszertani megoldást jelent a helyzet megértése számára. „Helyesen érte az értékek zsarnokságáról szóló mondás kulcsként szolgál annak felismeréséhez, hogy az egész értéktan csak szítja és fokozza a meggyőződések és érdekek régi, szakadatlan harcát... Értéklogikailag szükségképpen mindig érvényes: hogy a legfőbb értékért a legmagasabb ár sem nagy és meg kell fizetni. Ez a logika túlságosan erős és meggyőző ahhoz, hogysem az értékek harcát korlátozni vagy feltételekhez kötni lehetne. Csupán a cél és eszköz régimódi viszonyát kell összehasonlítani a magasabb és alacsonyabb érték, vagy akár az érték és nemérték viszonyával, hogy felismerjük, a specifikus értéklogika következtében hogyan válnak lényegtelennek (entfallen) az akadályok és figyelembevételek (Rücksichten).”⁹⁴

Az ember, az erény és méltóság hagyományos felfogása alapján a cél szentesíti az eszközt maximáját elvetendőnek tartották. Ezzel szemben, állítja Schmitt, az abszolút megvalósulásra törekvő legfőbb értékek, értékrendszerek harcának korszakában ez maxima szükségképpen az értékérvényesülés belső elvévé vált. Mint láttuk, a versengő értékrendszerek saját belső hierarchiájában az egyik érték alacsonyabb rendűként kezelheti a másik értéket, egymáshoz való viszonyukban pedig az értékrendszeren kívüli más értékeket, mint nemértékeket szükségképpen tagadják és megsemmisíthetik. Az érték negatív-megsemmisítő logikája az értékuniverzalizmus és értékpluralizmus paradoxonjában rejlik: az értékrendszeren kívüli

⁹⁰ Vö. i. m. 26-29., 51.

⁹¹ Nicolai Hartmann: *Ethik*. Berlin– Leipzig, 1949, Walter de Gruyter; magyar nyelven lásd Nicolai Hartmann: *Etika*. Ford. Simon Ferenc. Budapest, 2013, Noran Libri.

⁹² I. m. 48-49.

⁹³ „Mindig az értékek azok, amelyek szítják a harcot és ébren tartják az ellenségességet.” (I. m. 39.)

⁹⁴ I. m. 50.

nemértékek, mint negatív értékek (értéktelenségek), mindig egy másik, konkurens értékrendszer (pozitív) értékei.

Nyolcadik állítás (VIII): Az érték logikája az értékérvényesülést közvetlen értékvégrehajtássá teszi. A közvetlen értékvégrehajtás *instrumentalizálja* a jogot, és *politikailag* fenyegeti a jogrend autonómiáját.

Ezt az állítást Schmitt az előadásban az igazságos háború fogalmának értékelméleti átértelmezésével demonstrálja, de erre vonatkozóan az Előszóban is több közvetett utalás található. „Az ellenfélre irányuló minden figyelem elesik (ti. lényegtelen lesz), hiszen ez (ti. az ellenfél ellenfélként való figyelembe vétele) nemértékké válik, ha a harc ezen ellenfél ellen a legfőbb értékekért folytatott harc. A nemértéknek nincs joga (Recht) az értékkel szemben, és a legfőbb érték érvényre juttatása érdekében semmilyen ár nem magas. Ekkor itt ennek következtében már csak megsemmisítők és megsemmisítettek vannak. A Jus Publicum Europaeum klasszikus háborújogának minden kategóriája – jogszerű (gerecht) ellenség, jogszerű (gerecht) háborúindíték, az eszközök arányossága és rendezett eljárás, debitus modus – reménytelenül áldozatul esik ennek az értéktelenségnek (Wertlosigkeit). Az értékérvényesítésre irányuló belső ösztönzés (Geltungsdrang) itt a közvetlen értékvégrehajtás kényszerévé válik.”⁹⁵ A kifejtésnek ez a pontján Schmitt indirekt beszéd- és írásmódban kritikailag arra utal, hogy az érték gondolkodás logikája politikailag instrumentalizálja a jogot, közvetlen politikai fenyegetést jelent az államiság normál-feltételét jelentő külső és belső jogrend autonómiájára. Ugyanakkor ebből az állításból az derül ki, hogy az érték gondolkodás már a hatalmába kerítette a politikai gondolkodást és cselekvést is, és a politikai logikájává vált. Ezt persze azzal a megszorítással kell érteni, hogy az értéklogika nem általában uralja a politikai gondolkodást és cselekvést, hanem csak bizonyos típusai felett szerez hatalmat. A kérdés tehát az, hogy a nemzetközi jog és alkotmányjog konkrét rendjeinek, jogi minőségének e politikai fenyegetése honnan, milyen forrásból ered. Akiktől ez a fenyegetés származik, azok a jog és az alkotmány konkrét rendjének ellenségei. A válasz alapján következtetni lehet arra is, hogy a politikai gondolkodás mely típusai kerültek az értéklogika uralma alá.

Schmitt indirekt módon, kellő körültekintéssel, de egyértelműen nevesíti a jog autonómiájának ellenségeit. Egy 1920-ban *Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens* címen megjelent írást idéz,⁹⁶ amelyet egy pszichiáter, Alfred Hoche és egy jogász, Karl Binding készített. Az írás szerzői, hangsúlyozza Schmitt, a legjobb német kulturális hagyományt reprezentáló, saját koruk humanista eszméitől átitatott „liberális emberek”. „Mindketten, majdhogynem megható módon, arról elmélkedtek, hogy az élet szempontjából értéktelen élet megsemmisítésére (Vernichtung lebensunwerten Lebens) vonatkozó javaslataikkal való visszaélést hogyan tudnák megakadályozni mindenfajta jogi fenntartással és korlátozással. Nemcsak igazságtalan volna, hanem alávaló dolog, a két német tudóst az élet szempontjából értéktelen élet megsemmisítésének húsz évvel később valósággá vált szörnyű gyakorlatáért ex post bármiféle bűnnel vagy közös felelősséggel megvádolni. Ám ez a tapasztalat mégis alkalomként szolgálhat arra, hogy e könyvcím minden szavát pontosan mérlegeljünk és az értékek zsarnokságának problémáját megfontoljuk. Ne simus faciles in verbis. Ne legyetek könnyelműek szavaink használatában. Akkoriban, 1920-ban, lehetséges volt teljes emberséggel és jóhiszeműséggel követelni az élet szempontjából értéktelen élet

⁹⁵ I. m. 52. [A szöveg zárójeles kiegészítései: Cs. K. L.] Schmitt a politikaira való közvetlen utalást, a nyílt konfrontációt elkerülendő, jellemzően nem az ellenség (Feind), hanem az ellenfél (Gegner) kifejezést használja, mintegy igazodva az ellenfél nyelvhasználatához.

⁹⁶ Vö. Alfred Hoche – Karl Binding: *Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Maß und ihre Form*. Leipzig, 1920, Verlag Felix Meiner.

megsemmisítését.”⁹⁷ Mert akkoriban a pozitivisták még rendíthetetlenül hittek az államban, amelynek törvényhozása, bíraskodása, végrehajtása az ideológiai értékvitáktól függetlenített konkrét jogrend szabályaihoz volt kötve „és még egyáltalán nem gondoltak független és önálló érték-végrehajtásra”.⁹⁸

A Német Szövetségi Köztársaság aktuális helyzetében azonban már az érték logikájával, a jogállami és szociális állami gondolkodás objektív-materiális értékeinek a versengésével, a „független és önálló érték-végrehajtás” problémájának kihívásával kell szembe nézni. A kihívás aktualitását, sürgető jellegét Schmitt szerint nem érinti, hogy az új helyzetben az értéklogika már nem az élet szempontjából értéktelen élet megsemmisítésére irányuló követelések és gyakorlatok formájában jelenik meg, hanem jóval ártatlanabbnak és veszélytelenebbnek tűnő módon. Így például a közlés szempontjából értéktelen (veröffentlichungsunwert) közlemények, a kinyilvánítás szempontjából értéktelen (außerungsunwert) megnyilatkozások elnyomásának, a kiadás szempontjából értéktelen (drucksunwert) könyvek, tanulmányok kiadása megakadályozásának formájában.⁹⁹ Ez azonban a lényegen, a minden érték-gondolkodásban immanens értéklogika uralmán, nem változtat. Nem, mert hiszen ezeket a korlátozásokat, követelni lehetne a nemértékek megsemmisítésének megengedése (Freigabe der Vernichtung von Unwerten) jelszavával, és mindez mégis csak a magasabb értékek közvetlen érvényesítése lenne az alacsonyabb vagy akár a nemértékek ellenében.”¹⁰⁰

Az Előszóban Schmitt egy másik, provokatív példával támasztja alá az értéklogika ellenállhatatlanságának, zsarnoki erejének a tézisé. Az „élet” és az „érték” fogalmainak életfilozófiai összekapcsolódása, nem liberális ideológiai alkalmazása kapcsán a következőket írja: „A rasszista világnézet értékrendszerében és szótárában az érték és élet bensőségesen összefonódva a legfelsőbb helyen jelent meg. Hitler (1938. november 10-én a német sajtó előtt) az embert, mégpedig a német embert, »összehasonlíthatatlan értékke« nyilvánította; a német nép volt »a legfőbb érték (Höchstwert), ami egyáltalán a földön létezett«. Alfred Rosenberg »a legfőbb értékek szolgálatában« pillantotta meg »az igazi gényusz bélyegét«.”¹⁰¹ Ezzel a kiegészítéssel két dologra figyelmeztet. Egyfelől arra, hogy az érték-gondolkodás logikája közös nevezőre hozza a nemzetiszocializmust és a liberalizmust, másfelől arra, hogy a közvetlen érték-végrehajtással mindkét ideológiai áramlat politikailag fenyegeti a jog konkrét rendjét.

Kilencedik állítás (IX): Az értéklogika megfékezhető, az értékzsarnokság racionálisan korlátozható, ha garantálják a jog konkrét rendjének autonómiáját.

A jog autonómiájának garanciáját Schmitt a „törvény által közvetített érték-végrehajtás” (gesetzlich vermittelter Wertvollzug) formulájával írja le. Ez a lényegét tekintve a jogrend törvények általi *depolitizálását* jelenti. A formula Goethe mondásának – „az eszme mindig idegen vendégként jelenik meg” – a parafrázisa. Az eszme „idegensége”, távolsága általában az életvalóság, s különösen a konkrét jogrend formájában létező államiság létezésétől, fokozott mértékben igaz az értékre is; de még fokozottabban igaz az értékek objektív-materiális felfogására, amelynek alapján a versengő politikai ideológiák megkonstruálják a saját materiális értékrendszereiket. A párhuzam abban áll, hogy mind az eszmének, mind az

⁹⁷ Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*. 52-53.

⁹⁸ I. m. 29., 26.

⁹⁹ Ezek a példák feltehetőleg Carl Schmitt személyes tapasztalataira is utalnak, s így egyúttal kritikai jelzései a vele való bánásmódnak.

¹⁰⁰ I. m. 53.

¹⁰¹ I. m. 18. Ehhez a megjegyzéshez természetesen hozzá kell gondolni a nemzetiszocializmus jogfelfogását és jogrendszerét, a vezérállamot, amely közvetlenül végrehajtja a németiség életértékeit.

értéknek valamilyen módon le kell küzdenie ezt a távolságot, át kell tudni hidalni a valóságtól elválasztó szakadékot. „Másként bizonyára az érték sem válhat valósággá. Az eszme *közvetítésre* szorul, és ha csupasz közvetlenségben vagy automatikusan önmagát végrehajtva jelenik meg, akkor a rettenet itt van és a szerencsétlenség félelmetes. Annak számára, amit ma értéknek neveznek, a megfelelő igazság magától értetődő kellene, hogy legyen. Ezt kell jól megfontolni, ha az érték kategóriájához ragaszkodni akarnak. Az eszme közvetítésre szorul, az érték azonban sokkal nagyobb mértékben rászorul a *közvetítésére*.¹⁰²

A párhuzam tehát annyiban nem áll fenn, hogy az érték és a valóság között nagyobb a távolság, mélyebb a szakadék, mint a fogalom és valóság között, így a törvényhozó feladata is jóval nagyobb, összetettebb és nehezebb, mint a költőé vagy a filozófusé. A törvényhozó feladata és kötelessége, hogy megakadályozza az értékrendszerek valamelyikének közvetlen érvényesítését, az értékek közvetítés nélküli foganatosítását (Wertvollstreckung). Ez azt jelenti, hogy a törvényhozónak a megfelelő törvények segítségével meg kell tudni védenie a közvetlen politikai befolyásoktól (indirekt hatalmaktól) a jog konkrét rendjét: az autonómia védelmében kötelessége a törvények általi depolitizálás. „Az államban (Gemeinwesen), melynek alkotmánya kijelöli a törvényhozót és törvényekre támaszkodik), a *törvényhozó és az általa kibocsátott törvények dolga, hogy kiszámítható és végrehajtható szabályokkal meghatározza a közvetítést és megakadályozza a közvetlen és automatikus értékvégrehajtás terrorját*. Ez igen nehéz feladat, amire tekintettel bizonyára érthető, hogy a nagy törvényhozók, Lykurgosztól és Szolóntól Napóleonig, mitikus alakokká váltak. A jelenkor iparilag magasan fejlett államaiban, amelyekben tömegek szociális jólétről szervezeten gondoskodnak (Massen-Daseinvorsorge), a *közvetítés új problémává* válik. Ha itt a törvényhozó kudarcot vall, akkor számára nincs pótlék, hanem legfeljebb hézagpótlások, amelyek többé vagy kevésbé gyorsan hálátlan szerepük áldozataivá válnak.¹⁰³

A jogállamban az értékek törvény általi közvetítésének problémáját nemcsak a politikus törvényhozónak kell végiggondolni, hanem a törvényeket alkalmazó jogásznak is. „Annak a jogásznak, aki belemegy abba, hogy közvetlen értékvégrehajtóvá váljon, tudnia kellene, hogy mit tesz. El kellene gondolkodnia az értékek eredetéről és szerkezetéről és nem szabadna könnyedén vennie az értékek zsarnokságának és a közvetlen értékvégrehajtásnak a problémáját. Az *újkori érték-filozófiával is tisztába kellene jönnie*, mielőtt eltökéli magát, hogy értékelővé, átértékelővé, felértékelővé vagy leértékelővé válik és értékhordozó és értékérző szubjektumként bírói ítéletek formájában jogerővel felruházva hirdeti ki a szubjektív vagy akár objektív hierarchikus értékrendek tételezéseit.¹⁰⁴

A politikusnak és jogásznak eszerint választania kell a „közvetítés nélküli” (unvermittelt) és „törvényileg közvetített” (gesetzlich vermittelt) értékvégrehajtás alternatívái között, tudva azt, hogy döntésének tétje a jog, mint konkrét rend autonómiája, s ezzel a stabil és legitim államiság léte. Az első alternatíva a törvényeket a közvetlen politikai igények és érdekek kifejezőivé teszi, így a törvények politikai intézkedésekké válnak, a jog instrumentalizálódik és átpolitizálódik. A másik alternatíva a törvényt a jogrend kifejeződéseként, nem pedig a politika tetszőleges eszközeként fogja fel, ezáltal a közvetlen politikai igényeket és érdekeket racionális közvetítésre és kiegyenlítésre kényszeríti, tiszteletben tartja és megőrzi a jog autonómiáját. Schmitt amellet érvel, hogy a helyes döntéshez a törvényhozó politikusnak és a törvényalkalmazó jogásznak tisztába kell jönni az axiológiai probléma jelentőségével, a közvetítés nélküli és közvetített értékvégrehajtás különbségével, a belőlük származó következményekkel. Ehhez pedig be kell járniuk az eszmélődő gondolkodás Schmitt által

¹⁰² I. m. 54. [Kiemelés: Cs. K. L.] Az ideológiaparadoxonhoz lásd Exkurzus II.

¹⁰³ I. m. 54. Az összetett, túlféjlett pluralisztikus társadalomban a társadalmi termék újraelosztása, mint értékesítés nem a gazdasági, hanem a gazdaságon kívüli érték logikájának engedelmeskedik (vö. i. m. 12.). Az erőforrások igazságos elosztásának elveit materiális értékrendszerek határozzák meg.

¹⁰⁴ I. m. 54-55.

javasolt útját, melynek során, axiológiai értelemben kijózanodva, képesek lesznek az alábbi következtetéseket megfontolni és felelősségükkel mérlegelni. Ezzel ráésmélhetnek saját létezésük tulajdonképpeni alapjára, politikusként és jogásként megmenthetik egzisztenciájukat.¹⁰⁵

KÖVETKEZTETÉSEK

Az alapállításból és a kilenc állításból adódó következtetések az eszmélődő gondolkodás modelljét, a Schmitt által javasolt egzisztenciális megvilágosodás lépéseit körvonalazzák.

(1) Az értékfogalomban immanens gondolati-kapcsolás az érték valóságvonatkozása, melynek szerkezete ontológiai, antropológiai, cselekvésméleti nézőpontokból rekonstruálható.¹⁰⁶

(2) A gondolati-kapcsolás megértésének és rekonstrukciójának a modelljét Max Weber szubjektív-formális értékelmélete jelenti. Max Weber értékfelfogása, bár lidércnyomás az európai szellem számára, mégis az értékfilozófia egyedül tisztességes és következetes formája. A szubjektív értékelmélet egyfelől láthatóvá tette a minden érték gondolkodásban immanens értéklogika szerkezetét, működését, másfelől, végső következményét tekintve, egyúttal önmagát is leplezte: az érték gondolkodás igazolja és fenntartja a béke nélküli örök harc állapotát.

(3) Az értékfilozófia tulajdonképpeni kiindulópontja, az elmélet megalapozó fogalma nem maga az érték, hanem az értékelés akarati aktusa, az értéktételező ember, mint cselekvő.¹⁰⁷

(4) Az értékfilozófia minden változata szubjektivista, voluntarista, decizionista, mert vagy nyílt (Max Weber) vagy rejtett (Max Scheler, Nikolai Hartmann) módon egyfelől leképezik, kifejlesztik az érték logikáját, másfelől működésben tartják és engedelmessé teszik neki. Ezzel az értékfilozófiák az értékelések örök, feloldhatatlan harcának, zsarnoki uralmának az állapotában tartják a németiséget, Európát, az emberiséget.

(5) Az értékfilozófia kudarcot szenvedett. A hatodik állítást (VI) kiegészítve a kudarc két vonatkozása érdemel még külön figyelmet. A normativitás – azaz a kötelezőség, kötelezettség, kellés (Sollen) – természetének problémáját az értékfilozófia nem oldotta meg azzal, hogy a kellést, a kötelezőséget az érték (értékrendszer) fogalmára alapozta, amelynek paradigmája az erkölcsi érték.¹⁰⁸ Ezzel a jogot szabályok és döntések absztrakt-logikai rendjévé, azaz értékrendszerre változtatták, amely elszakad egzisztenciális alapjától, megszűnik konkrét rendként létezni, kontingenssé, egyszerűen fogalmazva: a közvetlen

¹⁰⁵ Vö. i. m. 19-20.

¹⁰⁶ Az előfeltevés-probléma elemzésével ennek a gondolati-kapcsolásnak, mint az értéklogika alapjának a rekonstrukciójára tettünk kísérletet. Az „alap” az értéknek a saját konkrét lehetőségére (reális létére), az emberre és a cselekvésre való irányulásaiban jelenik meg, így három nézőpontból válik azonosíthatóvá és leírhatóvá.

¹⁰⁷ Schmitt, mint azt az előfeltevések, az értékfogalomban implikált megkülönböztetések elemzése mutatja, korrigálta, pontosabban megváltoztatta az értékfilozófiai elméletalkotás kiindulópontját. A korrekciót az elméletalkotás előfeltevése és kiindulópontja közötti megkülönböztetés teszi érthetővé. Schmitt mellett érvel, hogy az értékelméletek tulajdonképpeni alapja (így az elméletalkotás kiindulópontja) nem maga az érték, hanem az érték *tételezése*, azaz az ember és a cselekvés. Ami az értékfilozófia számára csupán előfeltevés, azt Schmitt az elméletalkotás (megalapozás) kiindulópontjává teszi. Az érték-tételezés, mint alapfogalom, az állítás (interpretáció) és tételezés (megvalósítás), illetve értékelés és értékesítés megkülönböztetése, illetve ezek – nézőponttól függően: szintetikus vagy szinoptikus – egysége.

¹⁰⁸ Ez az állítás nem vonatkozik a kulturális értékek Max Weber által kidolgozott elméletére, amely radikálisan szakított az értékfogalom hagyományos filozófiai és teológiai konstrukciójával. Weber szerint az értékfogalom már nem határozható meg az erkölcsi értéksszférából, illetve az etikaiból történő levezetéssel, a jó már semmilyen megközelítésben nem tekinthető az érték paradigmájának. (Vö. Max Weber: *Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis*. In Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen, 1975, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 154.; Max Weber: *Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen und ökonomischen Wissenschaften*. In i. m. 504.; magyar nyelven Max Weber: *Tanulmányok*. Ford. Erdélyi Ágnes, Wessely Anna. Budapest, 1998, Osiris Kiadó, 14., 86-87.) A probléma értelmezéséhez lásd Cs. Kiss Lajos: *A szubjektum és a világ feloldása a varázslat hatalma alól. Hogyan lehetséges tudomány metafizika nélkül*. 81-91.

értékmegvalósítás eszközévé válik. „Nos, Scheler szerint minden kellés (Sollen) az érteken nyugszik, nem pedig fordítva, az érték nyugszik a kellésen. A kellés (Sollen) azonban folyton a nemértékre (Unwert) irányul.”¹⁰⁹ Ezzel a normativitás értelmezése, és maga a jog, az értéklogika foglyává vált.¹¹⁰ Ebben rejlik, eredeti szándékai ellenére, az értékfilozófia felelőtlensége tudományos és világnézeti szempontból. A nihilizmus-válságot *érzületetikai* elkötelezettségénél fogva nem meghaladta, hanem éppen elmélyítette. A válságból kivezető utat nem az ellentmondások meghaladása, a közvetítés irányába mutatta fel az *Aufhebung* dialektikája értelmében, ellenkezőleg, életben tartotta és fokozta az érték negativitását és agresszivitását, s még kevésbé látható formáiban is „a degradálás, diszkriminálás és a megsemmisítés igazolása specifikus pótlékának” bizonyult.¹¹¹

(6) Az érték valóságra (világra) vonatkozása, az állítás-tételezés aktusaiban, az érték ön- és idegenvonatkozásának a „dialektikájában” rejlik, ez képezi az értéklogika *szemantikai* alapját, amely az értékvi filozófiai, tudományos, ideológiai-politikai formáiban válik láthatóvá. Az értéklogika *strukturális* alapja az „ökonimizálódás”, „technicizálódás”, „újrapolitizálódás”, amit Schmitt az általános semlegesítődés (szekularizáció) vezérszava alatt tárgyal.¹¹² Az értékuniverzalizmus és értékpluralizmus az értéklogika uralkodóvá válásának, a két alap szinergiájának a kifejeződése. Ez a modern ember egzisztenciális helyzetét alapjaiban meghatározó közös, mindennapi tapasztalat, amely éppen ezért független az értékelméleti felfogások különböző változataitól, így természetesen Schmitt saját kritikai felfogásától is.

(7) Az „értékmegsemmisítő értékmegvalósulás”, az „értékek zsarnoksága”, a „közvetlen értékvégrehajtás” módzataiban megjelenő értéklogika megfosztja eredeti egzisztenciális értelmétől a filozófiát, a tudományt, a politikát és a jogot. Mindez annak a ténynek a jelzése, hogy az értéklogikára hagyatkozva nem alapozható meg legitimitás, sem jogi, sem politikai¹¹³ értelemben. A jogállamiság és szociális államiság materiális értékrendjei közvetítés nélküli értékvégrehajtásra (unvermittelter Wertvollzug) törekednek, ebben a formában harcuk elvileg túlmegegy a politikain, s ezáltal *potenciálisan* a konkrét jogrend, a stabil és legitim államiság alapjának folytonos fenyegetését jelenti. Az értékzsarnokság-metaforának az a szerepe, hogy erre a fenyegetésre felhívja a figyelmet, és ébren tartsa a veszély tudatát.¹¹⁴

*

EXKURZUS I.

Schmitt érvelése kiegészítésre szorul. A világfogalom formális felfogásának a keretében, bevezetjük az érték-partikularizmus fogalmát, amely a perspektivizmus szükségszerű

¹⁰⁹ Az idézet jól szemlélteti Schmitt érvelési stílusát, érdemes folytatni: „A dialektikus tagadás azért nem elégíti ki ezt a materiális érték-logikát, mert nem vezet a nemérték abszolút megsemmisítéséhez, amelyre tekintettel ezen érték-logika elnyeri értelmét. A bárányt felfaló farkas érvényesíti (vollziehen) annak a tápértéknek a magasabb értékűségét, amit a bárány a farkas számára „hordoz”, összehasonlítva az életértéknek azon alacsonyabb értékűségével, amit ugyanez a bárány a farkas életértékével összehasonlítva „hordoz”. Mindazonáltal a farkas nem a bárány tápértékét tagadja és nem öli meg csak azért, hogy megsemmisítse. A farkas számára csak a bárány abszolút nemértékké nyilvánítása nyújtana érték-szillogisztikus értelemadást az egyébként értelmetlen megsemmisítéshez.” (I. m. 28-29.)

¹¹⁰ A jog normativitásának lehetséges olyan jogelméleti értelmezése, amely a norma és szabály fogalmainak konstrukciója során kikapcsolja az értékvonatkozást, s ezzel az érték logikáját. Az értéklogika jogelméleti zárójelbe helyezésének eljárásához lásd Szabó Miklós: *Rendszeres jogelmélet*. Prudentia Juris 30. Miskolc, 2015, Bíbor Kiadó, 79-100; 101-118.

¹¹¹ Vö. i. m. 24.

¹¹² A két fogalom a gazdaság és a tudomány működésének hipertrófiáját, mint egymást feltételező jelenség-együttest írja le, olyan folyamatként, melynek során, az értéklogikának (Ver-Wertung) engedelmességek gazdasági és tudományos cselekvések túllépnek a saját funkcionális határaikon.

¹¹³ Az értékelméleti megközelítésben értelmezett politikai problémájához lásd Exkurzus III.

¹¹⁴ „Az értékek zsarnoksága”, hasonlóan „az értékistenek örök és feloldhatatlan harcához”, Schmitt érvelésmenetében abszolút metaforákká válnak, ami jelzi, hogy ezzel az értékelmélet kritikája észrevétlenül átcsúszia mítosz szférájába.

implikátuma. Eszerint minden érték-pont, mint a világhorizont látásának perspektivikus lezárása, egyúttal a világnak rész-nézőpontból történő szemlélése. Természetesen csak akkor, ha a világot az egész/rész-szemantikával közelítik meg, mint ahogy ezt Schmitt is teszi. Az értékfilozófiai punktualizmus így két lényegi ismérvvvel (tulajdonság) jellemezhető: perspektivizmus és partikularizmus.

A punktualizmus kifejezés jelentése ezen túlmenően további tisztázásra, illetve kiegészítésre szorul. Schmitt a punktualizmus kifejezéssel az érték gondolkodás és az érték cselekvés alapvető sajátosságát írja le. Az érték gondolkodás értelemszintjén a punktualizmus az érték fogalomban inherens perspektivizmust és partikularizmust jelent. Ez az állítás előfeltételezi az érték – szubjektum-vonakozásában implikált – tudathoz, nyelvhez, helyzethez kötöttségének szükségszerűségét. Az érték-pont fogalma az érték formális világvonatkozásában, a formális világfogalom a horizont (Horizont) és a talaj (Boden) megkülönböztetésében implikálja a „látás” eredendő perspektivizmusát (Gesichtspunkt, Augenpunkt, Blickpunkt) és az „állás” eredendő partikularizmusát (Standpunkt). A pontszerűség megjelenési formái ebben az értelemben a horizont-látások és a talajon-állások, mint eredendő *részlegességek*. A punktualizmus a pont-részek és kapcsolódásaik végtelen számát, a „látások” és „állások” sokféleségét és összetettségét (pluralizmus) jelenti. A pont-részek kapcsolatát (relációját) vagy abszolút, vagy relatív, vagy relacionista módon lehet felfogni. Az abszolutizmus, a relativizmus, a relacionizmus az értékértelmezés három alapvető nézőpontját, három ismeretelméleti-módszertani stratégiáját jelenti. Schmitt leírásából az következik, hogy az érték punktualista és rendszerszerű konstitúciója, mint az érték (rendszerszerű) önmegfigyelése és önleírása, eleve az abszolút értékinterpretáció formájában valósul meg. És éppen ebben rejlik a veszély, ebből táplálkozik a modernitásban uralkodóvá váló érték gondolkodás „agresszivitása”, ez a forrása annak a pusztító erőnek, amely minden érték megvalósítást értékrombolássá, s ezáltal a lét elnyomásává és megsemmisítésévé változtat. Ezért nem is nevesíti az értékértelmezés külön lehetőségeként. Azonban az értékinterpretáció relativista és relacionista stratégiáit egy kalap alá veszi, és elhallgatja, hogy a relativizmus és relacionizmus megkülönböztetése, legalábbis a szociológiai felvilágosodás szellemében fogant megközelítésekben, a politikai és tudományos értékinterpretáció szigorú elválasztását írja le.¹¹⁵

Az érték cselekvés értelemszintjén a punktualizmus az érték fogalomban inherens voluntarizmust és decizionizmust jelent. Az állítás előfeltételezi az érték – szubjektum-vonakozásában implikált – akarathoz, döntéshez, helyzethez kötöttségének szükségszerűségét. Az érték elgondolásának (lehetőség) és cselekvésének (valóság) dimenziói – jóllehet az irányultság (intencionalitás) két különböző, egymásra visszavezethetetlen értelemsíkjaikat jelentik – nem választhatók el egymástól. Schmitt értékfilozófia-kritikája éppen ezt az alapvető belátást fejezi ki, és ezen alapul az axiológiai probléma átértelmezése. Az érték-pont fogalma két vonatkozásban implikálja az „akarás” és „döntés” eredendő perspektivizmusát és partikularizmusát: egyfelől a lehetőség és valóság (érték formális világvonatkozása), másfelől az ideális és reális lehetőség (érték megvalósulás) megkülönböztetéseiben. A pontszerűség megjelenési formái ebben az értelemben a valóság-akarások és valóság-döntések, mint eredendő *részlegességek*. A punktualizmus az érték pont-részek és kapcsolódásaik végtelen számát, az „akarások” és „döntések” sokféleségét és összetettségét (pluralizmus) jelenti.

A tudományos értékinterpretációban az abszolutizmus és relativizmus alternatíváját, s ezzel a tudományon kívüli értékek és értékelések területeit zárójelbe helyező (axiológiai epokhé) relacionizmus jelenti azt az értelmezési stratégiát, amely eleget tesz az objektivitás és tárgyyszerűség módszertani elvárásainak. Ennek kidolgozása és alkalmazása Max Weber

¹¹⁵ Schmitt indirekt írás- és beszédmódjának éppen ez az egyik jellegzetessége: a határok lebegtetése, képlékenysége, amely lehetővé teszi az észrevétlen közlekedést a politika és tudomány között.

névéhez fűződik,¹¹⁶ a maga módján és részben, mutatis mutandis, ezt a stratégiát követi Carl Schmitt is. A *Die Tyrannei der Werte* szövegeinek tanulmányozása ezért is fontos az értékfilozófia megértése szempontjából. A punktualizmusra vonatkozó állítás tartalmának kifejtése jelzi, hogy a perspektivizmus/partikularizmus, abszolutizmus/relativizmus, illetve relacionizmus kifejezésekkel az elemzés az értékprobléma különböző reflexiók síkjain mozog.

EXKURZUS II.

Az értékfilozófiák jogfilozófiai alkalmazásait, legalábbis a szövegből erre lehet következtetni, Schmitt az ideológiaparadoxon formájában ábrázolja. Az értékgondolkodás és értékcselekvés egyetemessé válásának, az értéklogika uralmának formulájával Schmitt azt a helyzetet és folyamatot írja le, amelyben, és amelynek során a versengő politikai ideológiák feloldódnak és homogenizálódnak az értékszemlélet univerzalizmusában. Ez azt jelenti, hogy az ideológiai funkciót az érték-logika szabályozza, az értékgondolkodás és értékcselekvés lép a politikai ideológiák helyébe. Így az írás problémafelvetése, az „értéknek megvan a maga saját logikája”, jóllehet közvetlenül a jog, a jogtudomány és az értékfilozófia kapcsolatára utal, de hallgatólagosan a versengő politikai ideológiák jog- és alkotmányértelmezéseit jelöli meg. Ezzel Schmitt, jóllehet indirekt írásmódban, de láthatóvá tette az értékfilozófiák politizálódásának folyamatát, s egyúttal leleplezte ideológiai jellegüket. Ennek alapján állítjuk azt, hogy az értékprobléma schmitti elemzése a szövegértelmezés konnotatív jelentéssíkján a politikai ideológiai logikájára utal. Ezt az az olvasatot támasztja alá a legitimitás kérdésének felvetése a jogtudomány megalapozásának, és igazolásának az összefüggésében.¹¹⁷

Az ideológiaparadoxon alapján válik érthetővé, hogy az értéklogikának engedelmessé jogállam meghatározott ideológiai szempontokat juttat érvényre a jogalkalmazásban és a törvényhozásban. Arról, hogy konkrétan milyen típusú ez az ideológia, Schmitt a szövegértelmezés konnotatív jelentéssíkján ad felvilágosítást. „A Német Szövetségi Köztársaság bíróságai a bonni alaptörvény értelmezése során komolyan aggály nélkül rábízzák magukat az érték logikájára... A jogalkalmazásra felhatalmazott bírónak... szüksége van ítéletei és döntési objektív megindolására és erre ma értékfilozófiák sokfélesége ajánlkozik. A kérdés az, hogy egy ilyesfajta sokféleség miként képes kívánt, általánosan meggyőző objektív megindolások szolgáltatására.”¹¹⁸ Schmitt itt a politikai ideológiai logikáját írja le, amely Németország világháború utáni szellemtörténeti helyzetében az értéklogika formájában kíséri meg elurálni, átpolitizálni a jogszolgáltatást. Ennek veszélyére figyelmezteti a bírakat, amikor mellett érvel, hogy „az érték saját logikájára irányuló kérdést” semmi esetre sem szabad a szavakról folyó értelmetlen vitaként félretolni. Hasonló figyelmeztetésben részesül a törvényhozó is, amely „hivatalos nyelvén rabjává válhat (verfallen)” az egyik vagy másik értékfilozófiai „szótárnak”, és így nem fogja tudni teljesíteni azon feladatát, hogy „a szabad érték-logika játéktérének kiszámítható határokat” jelöljön ki. Schmitt példája az értékfilozófiai szótár alkalmazására a magánjogi személyiség- és becsületvédelem újraszabályozásáról szóló törvényjavaslat, amely ezzel a mondattal kezdődik: „A szabadságon alapuló demokráciában az ember méltósága a legfőbb érték. Az ember méltósága érinthetetlen.”¹¹⁹ A döntő kérdés a jogász számára, hogy az „érték”, illetve a „legfőbb érték” valójában mit is jelent, teljesen nyitott marad.

¹¹⁶ Ehhez lásd Cs. Kiss Lajos: i. m.

¹¹⁷ Schmitt ebben az írásában sem választotta szét világosan a tárgyelméleti (jogfogalom) és a tudományelméleti reflexió problémásíkjait, és nem jelölte meg ezek kapcsolódási pontjait. Így amikor a német jogtudományi megalapozásáról beszél, akkor voltaképpen a jogtudomány igazolásának tudományelméleti síkján érvel, azaz a demarkáció, azaz a külső és belső értelemhatárok megvonásának problémáját tárgyalja (vö. i. m. 21.).

¹¹⁸ I. m. 10-11

¹¹⁹ „In der freiheitlichen Demokratie ist die Würde des Menschen der höchste Wert. Sie ist unantastbar.” (I. m. 12.)

A szövegben jól megkülönböztethető az ideológiaprobléma értékelméleti transzformációjának strukturális és szemantikai síkja. Schmitt feltételezése szerint az érték gondolkodás uralkodóvá válása a modern társadalom és állam *strukturális* helyzetét, illetve annak meghatározó tendenciáját képezi le. Az érték gondolkodás és értékbeszéd általánossá válásában valami „nagyon egyszerű és aktuális jelentkezik be: a sokrétűen összetett, azaz túlfejlett pluralisztikus, számtalan heterogén csoportból integrálódó társadalomnak a számára adekvát nyilvánosságot *értéklogikai demonstrációk* gyakorló terepévé kell változtatnia. Ekkor a csoportérdekek értékként lépnek fel azáltal, hogy a lényegi jogi kategóriákat valamiféle számukra megfelelő érték-rendszer helyi-értékeivé (Stellen-Wert) teszik. Az értékke átváltozás, az „értékesítés” (Ver-Wertung) összemérhetővé teszi az összemérhetetlent. Vonatkozásban nem álló javak, célok, eszmények és érdekek, mondjuk a keresztény egyházak, szocialista szakszervezetek, mezőgazdasági, orvosi, áldozatok, károsultak, és elűzötteket egyesítő szervezetek, és így tovább, és így tovább, ezáltal összehasonlíthatóvá és kompromisszumképesé válnak, úgy hogy a társadalmi termék elosztásánál a kvóta kiszámítható.”¹²⁰ Schmitt itt az „értéklogikai demonstrációk” kifejezéssel a társadalmi érdekek politizálódásának, az ideológiák értékszemponturna homogenizálódásának a folyamatát írja le, és indirekt módon azt állítja, hogy a politikai ideológiai logikája a pluralista, szabad és nyitott társadalomban értéklogikává alakul. A strukturális síkon tett állítások a társadalmi szerkezet csoport- és funkcióspecifikus tagolódásának a nézőpontjaiból, cselekvéseméleti összefüggésébe helyezve, elemzik az értékproblémát.

A szemantikai síkon tett állítások a szellemi-kulturális szerkezet funkciók szerinti tagolódásának a nézőpontjaiból, nyelvelméleti összefüggésébe helyezve elemzik az értékproblémát. Az értékprobléma szemantikai síkján Schmitt az érték szó használatának három módját, illetve formáját különbözteti meg. E három nyelvhasználati formában közös elem, hogy egyfelől a saját különös nézőpontjukból egyaránt a gazdasági érték fogalmát abszolutizálják és hiposztazálják, másfelől, mint tény, láthatóvá teszik azt a „szó- és fogalomtörténeti egyidejűséget”, amely „túlmege az iskolák és tanvélemények vitáján és képes ellentétes, sőt ellenséges eszmék és tendenciák közös cél-irányát kieszközölni”.¹²¹ A három nyelvhasználati forma viszonyát a tézis, antitézis, szintézis dialektikus sémájával írja le. „Ma az „érték” szó minden alkalmazását tudatosan vagy tudattalanul két ellentétes oldalról, a kapitalizmus és – polemikusan, de nem kevésbé hatékonyan – az antikapitalista szocializmus felől ellenállhatatlanul a gazdaságba kormányozzák. Egy harmadik, látszólag egészen más irányultságú oldalról ugyanezt a folyamatot akaratlanul ráadásul még fel is gyorsították.”¹²² A harmadik nyelvhasználati formát (nézőpontot) az életfilozófia és az értékfilozófia 1848-tól datálódó „éppoly furcsa, mint amilyen feltűnő egyidejűsége és szimbiózisa”¹²³ hozta létre. Az életfilozófia és értékfilozófiai nézőpontok e sajátos, az élet és érték, illetve az érték és élet megkülönböztetések felcserélhetőségében megmutatkozó kapcsolódása a tézissel (kapitalizmus: liberalizmus/idealizmus) és antitézissel (antikapitalizmus: szocializmus/materializmus) szemben a szintézis-mozzanatát, a kinyilvánított törekvéseket tekintve a *szellemi* tulajdonképpen szintjét képviseli. Schmitt szerint ezen a ponton a világszemlélet (Weltanschauung) politikai formái, az ideológiák, közös nevezőre hozhatók a filozófiával, a teológiával, a jogtudománnyal, melyek képviselői az értékszemlélet, illetve érték gondolkodás tulajdonképpen szintjére emelkedve próbálják menteni egzisztenciájukat az értékmentes, minden létezőt semlegesítő természettudományosságtól; azonban mind az ideológiák, mind a filozófiák „hiábavaló reményeket táplálnak”. Az érték gondolkodás és a „gazdaságon kívüli értéklogika”

¹²⁰ I. m. 12.

¹²¹ I. m. 17.

¹²² I. m. 16.

¹²³ I. m. 17.

foglyaiként, kinyilvánított szándékuk, akaratuk ellenére az általános semlegesítődés és szekularizáció folyamatát gyorsítják fel, amely megszüntet „minden hagyományos ellentétet”, és relativizálja a tudomány és utópia funkcionális különbözőségét.¹²⁴

EXKURZUS III.

Az érték gondolkodás fogalmaiban megragadott politikai elveszíti eredendő egzisztencialitását: a barát és ellenség megkülönböztetése szükségképpen érték-megkülönböztetéssé és normatívvá válik, a politikai nem a saját, hanem az érték logikájának engedelmeskedik, a szembenálló politikai ideológiák az érték szemüvegén keresztül látnak, értéknyelven beszélnek, és materiális értékrendjüket *közvetlenül* akarják megvalósítani, s ezzel fennáll a lehetőség, hogy a harc kiélesedésének konkrét helyzetében „túlhaladnak a politikain”.¹²⁵ A két írás közötti kapcsolatot nyilvánvaló, jóllehet a *Die Tyrannei der Werte*ben a politikai problémájára történő utalások szándékoltan közvetettek, de egyértelműek. Schmitt *A politikai fogalmában* az eredeti szövegéhez fűzött hivatkozásokban,¹²⁶ valamint A partizán elmélete 49. lábjegyzetében, az érték megsemmisítő logikájára utalva, kifejezetten hivatkozik az előadásra.¹²⁷ Joggal merül fel a kérdés, hogy Schmitt mióta és milyen formában harcol az érték gondolkodás logikája ellen? Az értékfogalom, kivéve a *Der Wert des Staates und die Bedeutung des Einzelnen*t, nem játszott pozitív értelemben konstitutív szerepet Schmitt írásaiban. Az értékfogalmat a pozitivizmus és normativizmus kritikájának háttérösszefüggésében jobbra indirekt formában lehet csak felfedezni.

Némiképp hasonló a helyzet például Hans Kelsen *Tiszta jogtana* 1934-es első változatával, ahol az értékfogalom kizárólag az erkölcs (abszolút érték) és a jog (relatív érték) elválasztásának összefüggésében, az abszolút erkölcsi értéként felfogott igazságosság jogelméletből történő kizárása kapcsán merült fel. A norma fogalom, a norma értelem tartalom formájának meghatározása során Kelsen a kellés (Sollen) szerkezetét az érték vonatkozásra tekintet nélkül írta le; a hiányt jóval később, a mű második, korrigált és kibővített kiadásban pótolta.¹²⁸

Schmitt az érték gondolkodás elleni harcot programatikus formában nem a *Politische Theologie*ben, hanem *A politikai fogalmában*, a politikai fogalmának meghatározásával kezdte meg 1927-ben. A párhuzamosan keletkezett műben, az 1928-as *Verfassungslehre*ben, melynek tárgymutatójában nem szerepel az értékfogalom, s az „érték”, „értékes” szavak is csak véletlenül fordulhatnak elő a szövegben, az alkotmány és alkotmánytörvény megkülönböztetésének az összefüggésében kísérletet tett az érték *egzisztenciafilozófiai* meghatározására, az érték és lét újraegyesítésére. „Minden törvény, mint normatív szabályozás, az alkotmánytörvény is, érvényességét tekintve, végső alapjában, rászorul az öt megelőző politikai *döntésre*, amelyet egy politikailag létező hatalom vagy autoritás hoz meg. Minden létező politikai egység az értékét és „egzisztenciajogosultságát” nem a normák helyességében vagy használhatóságában bírja, hanem egzisztenciájában. Ami politikai minőségként (Größe) létezik, jogilag szemlélve, azáltal érték, hogy létezik. Ezért a politikai egység „önfenntartáshoz való joga” minden további fejtegetés előfeltétele; mindenekelőtt saját egzisztenciájában kísérli meg önmagát fenntartani, „in suo esse perseverare” (Spinoza); védi „egzisztenciáját, integritását, biztonságát és alkotmányát” – mindezek *egzisztenciális*

¹²⁴ Vö. i. m. 18., 20-21.

¹²⁵ Vö. Carl Schmitt: *A politikai fogalma*. In Carl Schmitt: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. 25.

¹²⁶ Vö. i. m. 85-86., 87.

¹²⁷ Vö. i. m. 172-173.

¹²⁸ Vö. Hans Kelsen: *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik*. Aalen, 1994, Scientia Verlag, 12-13., 21.

értékek... Ezen egzisztenciális döntéssel szemben minden normatív szabályozás másodlagos. Minden jogi normában alkalmazott, politikai egzisztenciát előfeltételező fogalom, mint felségárulás, hazaárulás és így tovább, tartalmukat és értelmüket nem egy normából, hanem a független politikai egzisztencia (ti. egy történelmi állam: Cs. K. L.) konkrét valóságából kapják (erhalten).”¹²⁹

IRODALOM

- Cs. Kiss Lajos: *A szubjektum és a világ feloldása a varázslat hatalma alól. Hogyan lehetséges tudomány metafizika nélkül.* Budapest, 1994, Kézirat.
- Cs. Kiss Lajos: Megjegyzések a jog és nyelv viszonyáról. In Szabó Miklós (szerk.): *Jog és a nyelv.* Miskolc, 2015, Bíbor Kiadó, 53-92.
- Cs. Kiss Lajos: Hart jelentősége. In Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban.* Budapest, 2013, Eötvös Kiadó, 9-23.).
- Fohrstoff, Ernst: Die Umbildung des Verfassungsgesetzes. In Hans Barion – Ernst Fohrstoff – Werner Weber (Hrsg.): *Festschrift für Carl Schmitt zum 70. Geburtstag dargebracht von Freunden und Schüler.* Berlin, 1989, Duncker & Humblot.
- Hartmann, Nicolai: *Ethik.* Berlin – Leipzig, 1949, Walter de Gruyter.
- Hartmann, Nicolai: *Etika.* Ford. Simon Ferenc. Budapest, 2013, Noran Libri Heidegger, Martin: Nietzsches Wort „Gott ist tot”. In Martin Heidegger: *Holzwege.* Frankfurt am Main, 1977, Vittorio Klostermann, 227.
- Hoche, Alfred – Binding, Karl: *Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Maß und ihre Form.* Leipzig, 1920, Verlag Felix Meiner.
- Karácsony András: *A jogtudomány teológusa.* Máriabesnyő, 2016, Attraktor Kiadó.
- Kelsen, Hans: *Reine Rechtslehre. Einleitung in die rechtswissenschaftliche Problematik.* Aalen, 1994, Scientia Verlag.
- Mehring, Reinhard: *Carl Schmitt. Aufstieg und Fall. Eine Biographie.* München, 2009, Verlag C. H. Beck.
- Scheler, Max: *Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik.* Tübingen, 1927, Max Niemeyer Verlag.
- Scheler Max: *A formalizmus az etikában és a materiális értéketika.* Ford. Berényi Gábor. Budapest, 1976, Gondolat Kiadó.;
- Schmitt, Carl: *Der Wert des Staates und der Einzelne.* Tübingen, 1914, Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck)
- Schmitt, Carl: *Verfassungslehre.* München und Leipzig, 1928, Verlag von Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität.* München und Leipzig, 1934, Verlag von Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl: Die Tyrannei der Werte. In *Säkularisation und Utopie.* Erbracher Studien. Ernst Forsthoff zum 65. Geburtstag. Stuttgart – Berlin – Köln – Mainz, 1964, W. Kohlhammer Verlag, 37-63.
- Schmitt, Carl: *Die Tyrannei der Werte.* Dritte, korrigierte Auflage. Berlin, 2011, Duncker & Humblot.
- Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok.* Vál., ford., szerk. Cs. Kiss Lajos. Budapest, 2002, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor.

¹²⁹ Carl Schmitt: *Verfassungslehre.* München und Leipzig, 1928, Verlag von Duncker & Humblot, 22-23. Az „erhalten” ige jelentései (megkap, megőriz, fenntart, eltart) a lét és az érték (normativitás) elválaszthatatlanságára utalnak.

Schönberger, Christoph: Werte als Gefahr für das Recht? Carl Schmitt und die Karlsruher Republik. In Carl Schmitt: *Die Tyrannei der Werte*.

Straub, Eberhard: *Zur Tyrannei der Werte*. Stuttgart, 2010, Verlag Klett-Kotta.

Szabó Miklós: *Rendszerezes jogelmélet*. Prudentia Juris 30. Miskolc, 2015, Bíbor Kiadó.

Szabó Miklós (szerk.): *A jog nyelvi dimenziója*. Prudentia Juris 31. Miskolc, 2015, Bíbor Kiadó.

Weber, Max: Kritische Studien auf dem Gebiet der kulturwissenschaftlichen Logik. In Max Weber: *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. Tübingen, 1975, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).

Weber, Max: *Gazdaság és társadalom. Szociológiai alapfogalmak*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest, 1987, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.